
Schouwburgen

CATEGORIAAL ONDERZOEK WEDEROPBOUW 1940-1965

Eva Wijdeveld

JANUARI 2005/ZEIST

In opdracht van het Projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

HOOFDSTUK 1 INLEIDING EN METHODIEK	03
1.1 Inleiding	03
1.2 Methodiek	04
HOOFDSTUK 2 VOOROORLOGSE ONTWIKKELING SCHOUWBURGEN	08
2.1 Inleiding	08
2.2 Sociaal-maatschappelijke aspecten	08
2.3 Architectonische aspecten van het theatergebouw	10
2.4 Stedenbouwkundige aspecten	19
HOOFDSTUK 3 NAOORLOGSE SCHOUWBURGEN (1940-1965)	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Cultureel-maatschappelijke aspecten	21
3.3 Stedenbouwkundige en planologische aspecten	26
3.4 Architectonische aspecten	28
3.5 Theaterbouw na 1965	33
3.6 Huidige situatie	34
HOOFDSTUK 4 PRESELECTIE EN TOETSING	37
4.1 Bronnen	37
4.2 Waarderingscriteria	37
4.3 Selectiemethode	38
4.4 Voorbeelden uit de preselectie	38
BIJLAGEN	41

Hoofdstuk 1 Inleiding en methodiek

1.1 INLEIDING

AANLEIDING EN CONTEXT

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) startte in 2001 een meerjarig onderzoeksproject dat ten doel had een landelijk referentiekader voor het gebouwde erfgoed uit de wederopbouwperiode (1940-1965) te verkrijgen. Eén van de onderdelen van dit project is een reeks categoriale studies, waaraan tot eind 2004 wordt gewerkt. Dit is het vierde rapport in die reeks: het eerste rapport (dat de scholenbouw als onderwerp had) verscheen in januari 2003, gevolgd door het kerkenrapport en het raadhuisenrapport. Omdat veel informatie over de naoorlogse architectuur is vastgelegd in boeken, tijdschriften en archieven, heeft de RDMZ in afwijking van het Monumenten Inventarisatie Project (1850-1940), waarbij de gebouwde omgeving gebiedsgewijs (per gemeente) werd geïnventariseerd, gekozen voor een aanpak waarbij de objecten allereerst per categorie worden bestudeerd op basis van de literatuur en tijdschriftartikelen. De volgorde waarin de categorieën worden onderzocht, is onder andere afhankelijk gesteld van actuele ontwikkelingen, de mate van bedreiging en de importantie of representativiteit van de gebouwcategorie voor de wederopbouwperiode. De resultaten van alle categoriale studies worden uiteindelijk voorgelegd aan provincies, gemeenten en vakorganisaties, zodat lacunes in het overzicht kunnen worden aangevuld. Na afronding van de categoriale inventarisatie-onderzoeken zal de RDMZ overgaan tot de vervolgfase van selectie en bescherming van het vroeg-naoorlogse erfgoed. Hiervoor dient het beleidskader nog te worden vastgesteld.

PROCES EN BETROKKENEN

Het onderzoek naar schouwburchen is in de periode mei 2004 tot en met augustus 2004 uitgevoerd door architectuurhistoricus Eva Wijdeveld, die als interne onderzoeker is verbonden aan het Projectteam Wederopbouw van de RDMZ¹.

Zoals vastgelegd in de onderzoeksnota *Richtlijnen Categorieaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965* (RDMZ 26 juni 2001), is voor het categoriaal onderzoek naar de schouwburchen een begeleidingscommissie ingesteld. Naast inhoudelijke aanvullingen op de ontwikkelingsschets hebben de leden van deze commissie op basis van categoriespecifieke

¹ In 2001 heeft de onderzoeker Eva Wijdeveld een scriptie geschreven *De Nederlandse Standaard, Theaterarchitectuur tijdens de wederopbouw* met daarin een ontwikkelingsgeschiedenis van de theaters in Nederland en het buitenland. Daarnaast zijn in de scriptie zeven objecten nauwkeurig beschreven en de verschillende facetten van de naoorlogse theaterbouw voor het voetlicht gebracht. Dit overzicht is gebruikt als basis voor dit rapport.

waarderingscriteria (bijlage 3) belangrijk bijgedragen aan de totstandkoming van de preselectie van meest behoudenswaardige schouwburgen uit de periode 1940-1965. In de begeleidingscommissie hebben de volgende personen met kennis op het gebied van de bouw en architectuur van (naoorlogse) schouwburgen, en het (naoorlogse) culturele leven zitting genomen:

- Mw. dr. M.T. van Thoor (docent architectuurgeschiedenis UU en werkzaam bij bureau Monumenten & Archeologie in Amsterdam)
- Prof. dr. H. van den Bergh (emeritus-hoogleraar Cultuurwetenschappen UvA en toneelrecensent)
- Dhr. C. M. J. G. Spanjers (architect)

De begeleidingscommissie stond onder voorzitterschap van Anita Blom, die als projectcoördinator is verbonden aan het projectteam Wederopbouw. Gedurende de looptijd van het onderzoek naar schouwburgen is de begeleidingscommissie twee keer bijeen gekomen. Hierbij is inhoudelijk van gedachten gewisseld over het onderwerp, de Wederopbouw Databank is gedemonstreerd, de waarderingscriteria voor preselectie, en de conceptversies van het rapport.

LEESWIJZER

Het rapport is als volgt opgebouwd: in de inleiding wordt de RDMZ-methodiek voor het categoriaal onderzoek in hoofdlijnen beschreven en nader uitgewerkt aan de hand van het onderzoek naar schouwburgen. Het tweede en derde hoofdstuk van dit rapport vormen het inhoudelijke referentiekader van het onderzoek. De geraadpleegde publicaties en de algemene artikelen uit de vakbladen zijn bewerkt tot twee beschouwende hoofdstukken: een chronologische opgezette inleiding over de ontwikkeling van de schouwburgen tot 1940 (hoofdstuk 2) en een thematisch gestructureerd verhaal over de ontwikkeling tussen 1940 en 1965 (hoofdstuk 3). Beide hoofdstukken schetsen het bredere kader waarbinnen de afzonderlijke schouwburgen uit de groslijst geplaatst en begrepen kunnen worden. Hoofdstuk 4 bevat de toelichting op de preselectie van de belangrijkste schouwburgen in Nederland en de toetsing van deze selectiemethode in het veld. Dit hoofdstuk is geïllustreerd met representatieve voorbeelden. De 'actuele' afbeeldingen bij de tekst zijn gemaakt tijdens het veldbezoek in 2001, van het internet en eventueel uit recente publicaties. Als bijlage is een complete adressenlijst van ingevoerde en gepreselecteerde schouwburgen opgenomen.

1.2 METHODIEK

De methodiek voor het onderzoek naar objecten van diverse categorieën gebouwen uit de wederopbouwperiode is vastgelegd en beschreven in de eerder genoemde nota *Richtlijnen Categorieaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965*, die voort zijn gekomen uit het in 1999 opgestelde *Plan van Aanpak Wederopbouw 1940-1965 RDMZ*. Naar aanleiding van de

pilotstudies naar scholen, raadhuizen en kerken is de methodiek in maart 2003 aangepast. Deze methode is op hoofdlijnen gevolgd bij het onderzoek waarvan dit rapport de weerslag vormt. In het navolgende wordt de in de nota beschreven methodiek nader toegelicht.

DOELSTELLING

Het onderzoek dat de RDMZ verricht naar de gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode, heeft een vierledig doel:

- Het verkrijgen van een landelijk en representatief overzicht van objecten uit de wederopbouwperiode die toegankelijk is voor RDMZ- medewerkers en een aantal geselecteerde externe gebruikers .
- Het leggen van een basis voor een wetenschappelijk verantwoord, centraal geleid en uitgevoerd selectie-, registratie- en beschermingsbeleid (na 2004).
- Het vergroten en verbreden van draagvlak door het verspreiden van kennis.
- Het stimuleren en bevorderen van beleidsbeïnvloeding en alliantievorming vanuit cultuurhistorisch perspectief.

AFBAKENING

In het *Plan van Aanpak* uit 1999 wordt de volgende definitie voor de term Wederopbouw gegeven: 'Het erfgoed van de Wederopbouw omvat de resultaten van (steden)bouwkunst, landinrichting, interieurarchitectuur en monumentale sculptuur uit de periode 1940-1965'.

Voor het objectgerichte onderzoek is in de nota onderscheid gemaakt in elf hoofdcategorieën, die op hun beurt zijn onderverdeeld in subcategorieën. Deze hoofdcategorieën zijn gebaseerd op de verdeling zoals gehanteerd in de *Geïllustreerde Beschrijvingen*.

Het onderzoek heeft uitsluitend betrekking op de subcategorie 'welzijn, kunst en cultuur' van de hoofdcategorie 'cultuur, gezondheidszorg en wetenschappen'. Het betreft de gebouwen met een overdekte theaterzaal en een toneel, de zogenaamde schouwburgen, theaters en culturele centra. Bioscopen zijn buiten het onderzoek gelaten, hoewel alleen de functie verschilt en niet het type gebouw. De opkomst van de bioscoop is van invloed geweest op de naoorlogse theaterbouw en zal enkel worden aangestipt. De gebouwen ten behoeve van andere cultuuruitingen zoals openluchttheaters en concertzalen worden in dit onderzoek niet meegenomen. Ten aanzien van de operagebouwen: deze zijn tussen 1940-1965 niet gerealiseerd.

In het rapport is de grens van 1965 aangehouden, terwijl deze grens niet kenmerkend is voor de schouwburgbouw of het theaterleven. De theaterontwikkeling van na 1965 is kort weergegeven, dit in verband met een doorlopende ontwikkeling op dramaturgisch gebied.

WERKWIJZE

De onderzoeksnota onderscheidt de navolgende gefaseerde werkwijze:

LITERATUURONDERZOEK

De eerste fase bestaat uit het bestuderen van algemene en categoriespecifieke literatuur uit en over de wederopbouwperiode en artikelen in algemene en categoriespecifieke vaktijdschriften uit de wederopbouwperiode. Naast publicaties en rapporten zijn de volgende algemene vaktijdschriften tussen 1940 en 1965 doorgenomen: *Baksteen, Bouw, Bouwkundig Weekblad, Forum, Katholiek Bouwblad, De 8 en Opbouw, Mededelingen Onderwijs Kunst en Wetenschappen*. Het complete overzicht van de geraadpleegde literatuur is opgenomen in de bibliografie.

DATABANK EN ONTWIKKELINGSSCHETS

Zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* wordt per categoriale studie een algemene inhoudelijke schets over de ontwikkeling van het onderzochte bouwtype samengesteld, en worden de uit de vakbladen verkregen relevante tekstuele objectgegevens ingevoerd en de speciaal voor dat doel gebouwde digitale Wederopbouw Databank (WOP). In de databank wordt, naast identificatiegegevens, ook informatie opgenomen over onder andere ambachtslieden, bouwactiviteiten en -jaren, oorspronkelijke en huidige functie en eventuele monumentale kunstwerken. Ook worden in de databank de geraadpleegde bronnen vermeld, die in de meeste gevallen verwijzen naar de tijdschriftartikelen. Per categoriale studie zijn uit de eerder genoemde vakbladen de jaargangen 1940-1965 doorgenomen, waarbij voor onderhavig onderzoek alle artikelen over schouwburgen werden gekopieerd en op alfabetische volgorde van plaatsnaam zijn gebundeld in mappen. Het totaal aan de uit de tijdschriften verkregen en in de Wederopbouw Databank ingevoerde objecten vormt de zogenaamde groslijst. Voor de categorie schouwburgen bestaat deze uit 23 objecten. Hieruit is in samenwerking met de begeleidingscommissie een preselectie van meest behoudenswaardige schouwburgen gevormd, waar in de volgende paragraaf nader op zal worden ingegaan. Een nadere toelichting op de structuur, werking en inhoud van de databank is opgenomen in bijlage 4. In de databank zijn tevens de in de literatuur tegengekomen restauraties, belangrijke verbouwingen en toevoegingen summier opgenomen.

(PRE-)SELECTIE

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde groslijst en de inhoudelijke schets over de ontwikkeling van de schouwburgen in Nederland, zijn de landelijke waarderingscriteria op basis van die voor het MIP/MSP (1850-1940) opnieuw geformuleerd en toegespitst op de naoorlogse schouwburgen (zie hoofdstuk 4 en bijlage 3). Tijdens het onderzoek heeft de begeleidingscommissie aan de hand van deze waarderingscriteria een preselectie van meest behoudenswaardige objecten gemaakt, die bestaat uit 4 schouwburgen.

VELDWERK

Mede op basis van de ervaringen uit de pilotstudies, is besloten voorlopig af te zien van in het Plan van Aanpak beschreven onderdeel veldwerk, met name vanwege de thans beschikbare tijd.

Ten tijde van het scriptieonderzoek van de onderzoeker zijn in 2001 negen schouwburgen bezocht. Het fotografische materiaal uit die tijd is voor dit onderzoek gebruikt. Actualisering van de preselectie door veldwerk kan echter op korte termijn achterhaald zijn. De huidige status van de gebouwen is echter aan de hand van deze informatiebron niet vast te stellen. Via internet (www.vcsd.nl en www.rijkcommissie.nl) is de actuele informatie zoveel mogelijk geraadpleegd. Deze informatie (zoals verbouwingen en aanpassingen) is dan ook in de database opgenomen.

RAPPORTAGE

In het *Plan van Aanpak* is vastgelegd dat in de laatste fase van het onderzoek alle resultaten worden samengebracht in een eindrapportage. De opzet, structuur en format van dit rapport is voor alle categoriale studies identiek en bestaat achtereenvolgens uit een methodische inleiding met afbakening van de onderzochte categorie, inleidingen over de ontwikkeling van het bouwtype voor en tijdens de wederopbouwperiode, een inventarisatie van objecten in een databank (groslijst) en een overzicht van meest behoudenswaardige gebouwen of complexen (preselectie).

De complete inventarisatie is te raadplegen in de digitale Wederopbouw Databank van de RDMZ en maakt in papieren vorm geen onderdeel uit van dit rapport. Wel is een adreslijst van de ingevoerde schouwburgen als bijlage opgenomen. De voorgeselecteerde, meest behoudenswaardige schouwburgen zijn in de adreslijst gemarkeerd. Deze lijst heeft nadrukkelijk géén juridische status. De preselectie is veeleer een overzicht van karakteristieke en meest behoudenswaardige toonbeelden van schouwburgen uit de periode 1940-1965 op basis van bureauonderzoek en beperkt veldwerk, en geldt als basis voor vervolgonderzoek, waardering en selectie. In samenwerking met decentrale instanties zal een en ander op termijn moeten leiden tot bijstelling en aanvulling van de hier in samenwerking met de begeleidingscommissie gemaakte preselectie en in de toekomst tot een selectie van potentiële rijksmonumenten.

Hoofdstuk 2 Vooroorlogse ontwikkeling

2.1 INLEIDING

Vanaf de negentiende eeuw hangt de ontwikkeling van het theatergebouw vooral af van de veranderingen in de samenleving, de technische vernieuwingen en de dramaturgische ontwikkeling.

Buiten Nederland zijn deze veranderingen duidelijk aan het theatergebouw af te lezen. Daarom zullen in dit hoofdstuk enkele buitenlandse theaters aangehaald worden met daarnaast Nederlandse voorbeelden. Ook architectuuronderzoek naar de vormgeving en het gebruik van het theater vanaf de negentiende eeuw vond voornamelijk in het buitenland plaats.

2.2 SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJKE ASPECTEN

De bevolking in de Nederlandse steden bestond in de negentiende eeuw uit de gewone burgerij en de elite. Voor amusement ging de gewone burgerij naar het volkstheater waar laagdrempelige en goedkope voorstellingen werden vertoond, zoals melodrama's. Onder de elite vielen de notabelen en de adel die in hoftheaters met grote regelmaat opera, toneel- en muziekvoorstellingen bezochten. De grote vorstenhoven met een theater binnen de paleismuren waren alleen te vinden in het buitenland. Aan de Europese vorstenhoven bezocht de elite voorstellingen in deze residentietheaters. Dit theatertype speelde in de ontwikkeling van het theaterexterieur geen rol. Het systeem van loges in het auditorium komt wel uit dit theatertype voort.

THEATERCULTUUR

In de middeleeuwen was sprake van een 'reizend' toneel en trokken beroepsspelers met hun wagens van stad tot stad. De wagens waren het toneel, de omliggende huizen vormden het decor en het publiek participeerde. In de zestiende eeuw was de retorica van de rederijkerskamers in de Nederlanden een gangbare vorm van cultureel vermaak. De leden van de kamers wedijverden tijdens grote theaterspektakels en toneelwedstrijden om de kunstmatigheid van de taal. De 'voorstellingen' vonden plaats in de open lucht en de toeschouwer betaalde geen vaste toegangsprijs. Het benodigde geld werd door middel van de collecte onder het publiek bijeen gebracht. Vanaf de zeventiende eeuw tot aan de twintigste eeuw evolueerde de rederijkerij naar een 'staand' toneel. Dat wil zeggen, met een vaste speelplaats en een vaste groep toneelspelers. De toename van het aantal ensceneringen zorgde voor meer uitvoeringen en meer werk voor de acteurs. Hierdoor trad een professionalisering binnen het theaterleven op. De uitvoeringen vonden regelmatig plaats in een overdekt theater of schouwburg en het publiek betaalde een toegangsprijs. Voor het grote publiek werd

hierdoor het toneel minder bereikbaar. De rangen bleven strikt gescheiden. Op de minder aantrekkelijke plekken bevonden zich de goedkoopste plaatsen, zoals de staanplaatsen en het schellinkje. Deze waren grotendeels ‘sans vision’.

Het spreektoneel ontwikkelde zich voornamelijk in Italië door de *Commedia dell’ Arte*. Het Italiaans theater heeft vooral invloed gehad op de functie en niet zo zeer op het theatergebouw zelf. De ontwikkeling van het gebouw kwam vooral voort uit het Franse theater.

In de negentiende en twintigste eeuw bestond het theatervermaak uit serieus, elitair theater zoals opera’s van Richard Wagner, de naturalistisch- idealistische toneelstukken van Herman Heijermans, maar ook de lichtere vaudevilles en melodrama’s. In 1874 werd de eerste toneelschool in Amsterdam opgericht en werd de schouwburg verbouwd. Twee jaar daarna ontstond het eerste vaste toneelgezelschap.

Het theater speelde in de achttiende en negentiende eeuw een grote rol binnen het cultureel-maatschappelijke leven. De auditoria van de grote Europese theaters bevatten naast zitplaatsen in de bak, rijen met loges (afbeelding 2.1). De loges werden door de adel per seizoen gehuurd. Het zicht was voornamelijk gericht op het auditorium en niet op het toneel. De loge vervulde een belangrijke sociale functie. Dit werd benadrukt door de aanwezigheid van een voorkamer die als ontvangstruimte diende. In enkele gevallen kon de loge met gordijnen worden afgesloten van het auditorium.

AFBEELDING 2.1

HET AUDITORIUM VAN HET
TEATRO ALLA SCALA TE MILAAN,
1776-1778 VAN G. PIERMARINI

Eind negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog ondersteunden particulieren de theatercultuur in financiële zin. Enkele gefortuneerde families financierden de bouw van culturele gebouwen zoals de families Carré en Tuschinsky. Het theater Carré en de bioscoop Tuschinsky ontleen hun naam aan hun stichters. De Nederlandse overheid beperkte tot de Tweede Wereldoorlog haar invloed tot (mede) financiering van de theater-

gebouwen. Op het type voorstelling en de laagdrempeligheid oefende de overheid geen invloed uit. In de negentiende eeuw vergrootte het rijk wel haar invloed op de veiligheid van de gebouwen door bouwregelgeving en brandweervoorschriften. Ook de overheden van andere Europese landen, waaronder Duitsland en Frankrijk, stelden protocollen op waaraan theaters moesten voldoen ten aanzien van eventueel brandgevaar en de brandveiligheid².

2.3 ARCHITECTONISCHE ASPECTEN VAN HET THEATERGEBOUW

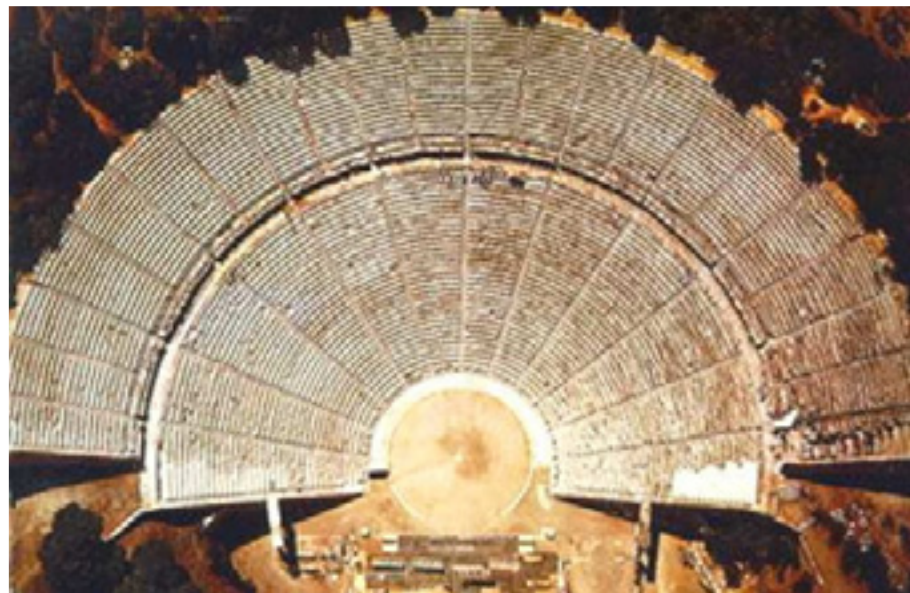
Vanaf de negentiende eeuw bestond het theater uit een aantal hoofdonderdelen die in de latere gebouwen te herkennen zijn. Het centrum van het theatergebouw is het toneel met erboven een toren voor het decor. Rond het toneel zijn voor de uitvoerenden de dienstruimten met kleedkamers, een artiestenfoyer en bergplaatsen voor coulissen en schermen. In het auditorium nam het publiek plaats en de ruimte bestond uit een geometrische plattegrond met langs de wanden een of meer galerijen en op de vloer zitplaatsen in rijen. Daarnaast zijn rondom het auditorium voor het publiek de kassa, de garderobe, de foyers en de wandelgangen aanwezig.

HET THEATER TOT DE NEGENTIENDE EEUW

De oervorm van de negentiende eeuwse theaterzaal is ontstaan vanuit het Griekse amfitheater. Deze bestond uit een vlakke vloer van driekwart cirkel met daar omheen tribunes. De Romeinen bouwden halfronde openluchttheaters met een verhoogd, recht toneel en vaste, gebouwde decors.

AFBEELDING 2.2

HET GRIEKSE AMFITHEATER IN
EPIDAUROS

² Semper, hoofdstuk 10 en Sachs, Supplement II

AFBEELDING 2.3

ROMEINS THEATER IN HET ZUID-
FRANSE ORANGE, 1^e EEUW NA
CHRISTUS.

AFBEELDING 2.4

HET THEATRO OLIMPICO IN
VICENZA VAN A. PALLADIO (V.
SCAMOZZI VOLTOOIDE DE BOUW
TUSSEN 1579-1584) LAAT DE
OVERGANG ZIEN VAN EEN OPEN
ROMEINS AMFITHEATER NAAR EEN
OVERDEKTE SCHOUWBURG

AFBEELDING 2.5

GLOBETHEATER IN LONDEN

In het Verenigd Koninkrijk ontstond voor de toneelstukken van Shakespeare het Globetheater (Londen, 1599, afbeelding 2.5). Dit, deels openlucht, theater bestond uit een halfrond en open auditorium met overdekte galerijen rondom. Begin zeventiende eeuw verplaatste het theater zich van buiten naar binnen. De voorstellingen konden hierdoor ook bij slecht weer plaatsvinden en werd het heffen van entree eenvoudiger.

In Nederland bouwde Jacob van Campen in Amsterdam (1638) het eerste echte theatergebouw. (afbeelding 2.6)³. De plattegrond van deze Amsterdamsche Schouwburg was een kopie van het Shakespeariaanse Globetheater. Nadat de schouwburg te klein werd en niet geschikt bleek voor het eigentijdse toneelspel, verbouwde Ph. Vingboons in 1665 het gebouw. De schouwburg kreeg een verhoogd podium, een toneellijst en een heel diep toneel, geschikt voor het uit Italië afkomstige coulissetheater (afbeelding 2.7). De decors bestaande uit schermen en coulissen, ontwierp Justus Vingboons, de jongere broer van Philips Vingboons. De decoratie bestond uit de Dorische, Romeinse en Korintische zuilenorden van V. Scamozzi.⁴

AFBEELDING 2.6

AUDITORIUM EN TONEEL VAN DE
AMSTERDAMSCH E SCHOUWBURG

AFBEELDING 2.7

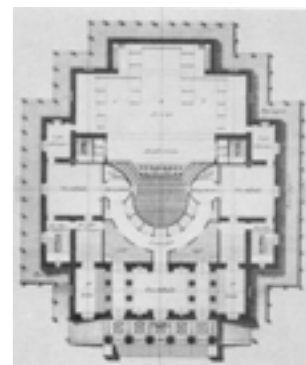
PLATTEGROND AMSTERDAMSCH E
SCHOUWBURG VOOR (LINKS) EN
NA (RECHTS) DE VERBOUWING IN
1665

³ In 1890 verwoestte een brand de schouwburg, www.tin.nl

⁴ Ottenheym, p. 142

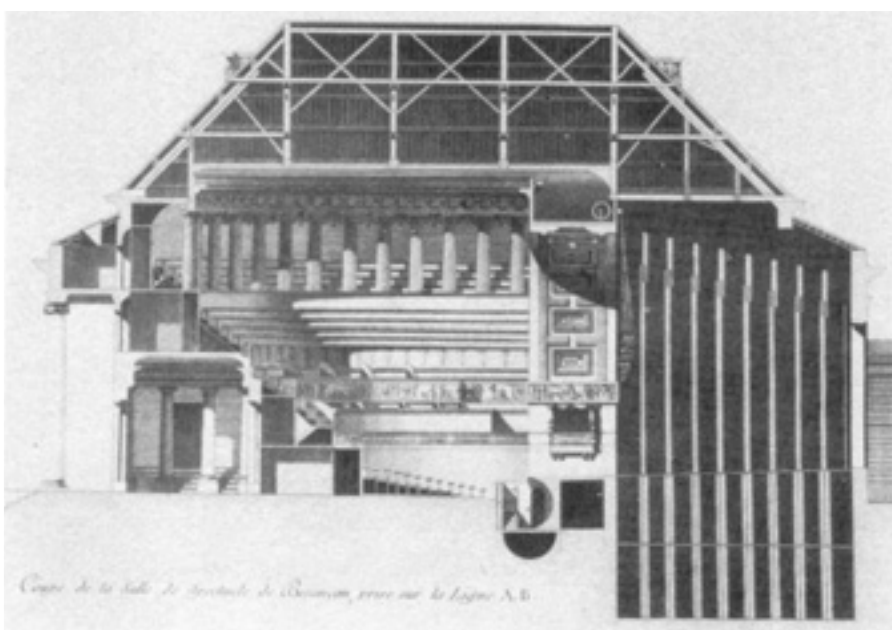
AFBEELDING 2.8

EXTERIEUR THÉÂTRE DE
BESANÇON

AFBEELDING 2.9

PLATTEGROND THÉÂTRE DE
BESANÇON

In Frankrijk ontwikkelde zich eind achttiende eeuw een nieuw theatergebouw. Het tussen 1778 en 1784 gebouwde *Théâtre de Besançon* (afbeelding 2.8) van C. N. Ledoux (1736-1806) kreeg een halfrond auditorium met een klokvormige uitloop naar het toneel toe. De zitplaatsen op de vloer werden in rijen geordend, met daarboven drie balkons met tribunes en een colonnade die het plafond leek te dragen. Naast het toneel bevonden zich meerdere prosceniumloges. Het toneelgedeelte met toneelkelder en het toeschouwershuis bevonden zich onder hetzelfde dak. De plattegrond en de doorsneden laten een massief en compact gebouw zien. Het grondplan leek hierdoor opgebouwd uit rechthoeken van verschillende grootte⁵.

AFBEELDING 2.10

DOORSNEDE THÉÂTRE DE
BESANÇON MET DE TONEELKEL-
DER

⁵ Raval, p.138-144

AFBEELDING 2.11
AUDITORIUM GRAND THEATRE
BORDEAUX

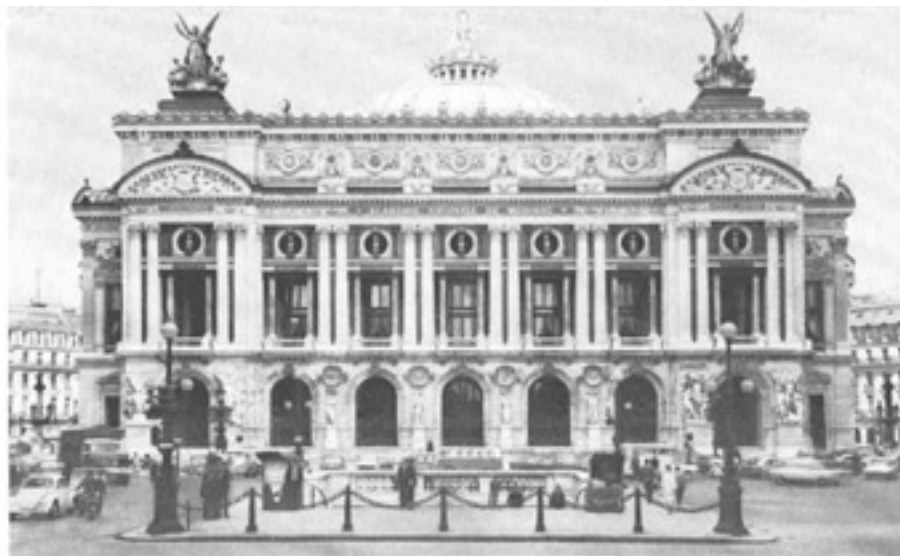

AFBEELDING 2.12
AUDITORIUM OPERA PARIJS

NEGENTIENDE EEUW

In de tweede helft van de negentiende eeuw vertoonden enkele Europese theaters vernieuwingen in het auditorium. In het auditorium van het Grand Theatre in Bordeaux paste de architect V. Louis (1777-1780) voor het eerst een ijzeren dakconstructie toe (afbeelding 2.11). Hiervoor was het Italiaanse logesysteem gangbaar waarbij de wanden van het auditorium met loges gevuld waren. De ijzeren constructie met slanke zuilen opende de wanden en maakte het aanbrengen van kleine galerijen mogelijk. (afbeelding 2.14) Deze ontwikkeling van het auditorium zet zich voort in de Opera in Parijs waar de galerijen breder worden.

Voor verschillende cultuuruitingen zoals voor concerten, opera en het theater ontstonden afzonderlijke gebouwen. De Opéra in Parijs (1861-75) van J. L. C. Garnier (1825-1898) wordt beschouwd als het hoogtepunt in de ontwikkeling van het theater in de negentiende eeuw (afbeelding 2.12). De ruimtes zijn overweldigend in grootte en decoratie, wat door het gebruik van vele spiegels nog eens extra wordt geaccentueerd. Het hoefijzervormige auditorium heeft vier balkons, twee prosceniumloges en meerdere verticale koepelondersteunende zuilen met zichtbaar gebleven gietijzeren pendentieven.

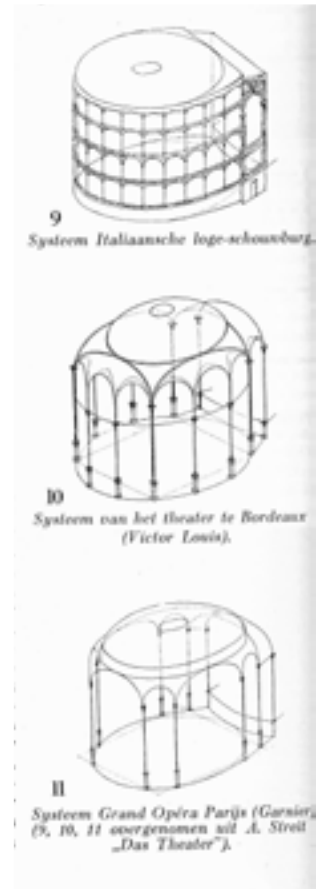
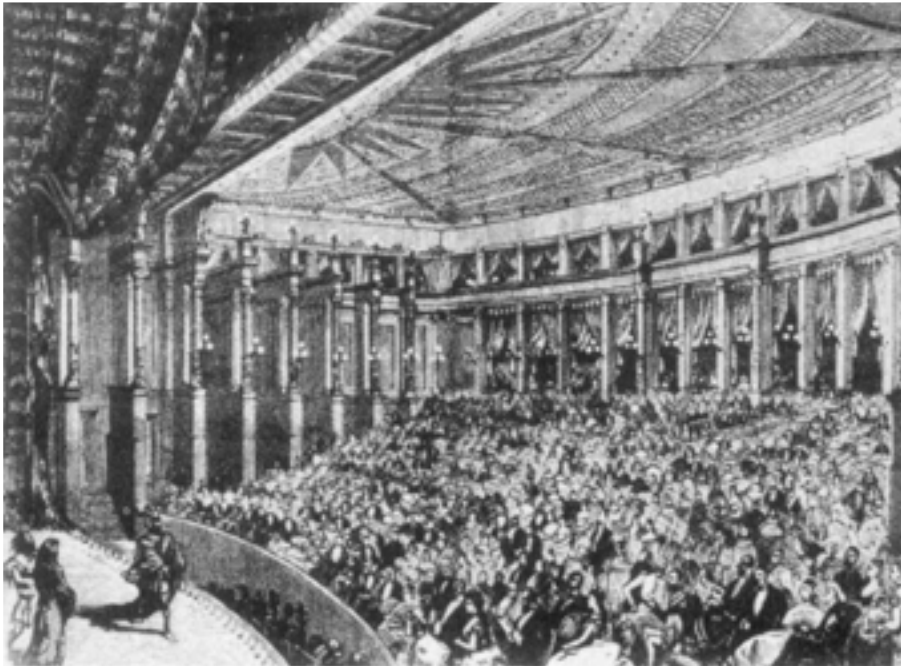

AFBEELDING 2.13
EXTERIEUR OPERA PARIJS

De meest opvallende vernieuwing is de herkenbaarheid in het exterieur van het theater als centrum voor cultureel vermaak (afbeelding 2.13). De Opéra in Parijs laat niet alleen met de uitbundig gedecoreerde façade de grandeur van het gebouw zien, maar ook door de verschillende duidelijk geaccentueerde toegangen. Het gewone publiek dat te voet was gekomen, betrad het gebouw via de toegangen aan de voorgevel. De linker zij-ingang was bedoeld voor de adellijke bezoekers en de rechter voor de notabelen met rijtuigen. Beide ingangen zijn bereikbaar via een oprit en zijn geaccentueerd door elegante ovale torentjes, waaronder de bezoeker de koets droog kon verlaten. De grote koepel van het auditorium is aan de buitenkant duidelijk waarneembaar en is getooid met een tamboer met lantaarn. De toneeltoren is hoger, staat gedeeltelijk los van de koepel en wordt vanaf de straat door de

koepel aan het oog onttrokken. Baron G. E. Haussmann (1809-1891), stedenbouwkundige en ontwerper van het stratenplan van het *departement Seine*, bracht het gebouw in evenwicht met de omliggende bebouwing. Vanuit de brede straten en boulevards gezien is het gebouw monumentaal en overweldigend.

De architect Gottfried Semper (1803-1879) en de componist Richard Wagner (1813-1883) werkten vanaf 1849 in Zürich intensief samen aan een nieuw Festspielhaus, speciaal voor Wagners opera's en zijn totaaltheater. Wagner stelde een aantal voorwaarden aan het gebouw voor de uitvoering van de *Ring des Nibelungen* (1854-1874). In het Festspielhaus moest het orkest verborgen worden in een orkestbak, waarbij de dirigent zo geplaatst was dat hij goed zicht op het toneel had en onzichtbaar was vanuit de zaal. De zitplaatsen waren opgesteld zonder klassenverschillen, met een hoefijzervormige plattegrond⁶. Alleen voor Wagner zelf en zijn mecenas Ludwig II waren loges aangebracht. Dit is bij een ontwerp gebleven. Tussen 1871 en 1876 bouwde de architect O. Brückwald het uiteindelijke Festspielhaus in Bayreuth. Dit theater is het enige bestaande Wagner theater uit de negentiende eeuw en de eerste toepassing van een V-vormige zaal. Het auditorium (afbeelding 2.15) heeft betere zichtlijnen op het toneel, geen balkons en geen onderscheid tussen de zitplaatsen. De vorm loopt vooruit op de vorm van de bioscoopzaal.

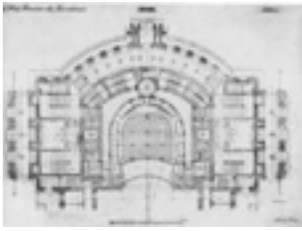
AFBEELDING 2.14

VAN BOVEN NAAR BENEDEN
AUDITORIUMCONSTRUCTIES MET
LOGES, KLEINE GALERIJEN EN
BREDE GALERIJEN

⁶ id., p.93

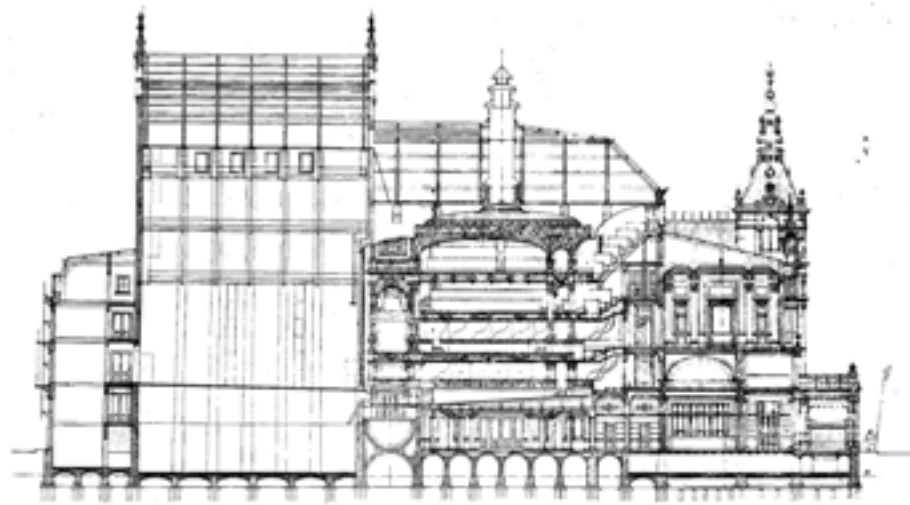
AFBEELDING 2.15

AUDITORIUM FESTSPIELHAUS
BAYREUTH

AFBEELDING 2.16
PLATTEGROND HOFTHEATER
DRESDEN

De stadsschouwburg van Amsterdam (1894) aan het Leidseplein is een voorbeeld van Nederlandse theaterarchitectuur aan het einde van de negentiende eeuw. Het auditorium heeft geen loges, maar gaanderijen en kan daarom gezien worden als een overgang naar de auditoria in de twintigste eeuw. Het gebouw voldoet aan veel van de voorwaarden van het theatergebouw geformuleerd door Gottfried Semper. Na een grote brand waarbij het koninklijke hoftheater uitbrandde, bouwde G. Semper in Dresden een tweede hoftheater (1871-1878). Dit gebouw vertoonde in haar plattegrond een gebogen gaanderij waaraan de tien toegangen radiaalsgewijs waren geplaatst, met in het midden natuurlijk de koninklijke entree (afbeelding 2.16).

AFBEELDING 2.17
DOORSNEDE STADSSCHOUWBURG
AMSTERDAM

Net als in Dresden is in Amsterdam het probleem van toevoer van grote groepen toeschouwers, zowel binnen als buiten het gebouw, opgelost. De Amsterdamse schouwburg is gelegen aan een plein waarvan naast voetgangers ook rijtuigen en openbaar vervoer gebruik maken. Aan de voorgevel bevindt zich de overdekte hoofdentree voor het publiek dat met eigen vervoer komt en in het voorste gedeelte van de schouwburg vertoeft (afbeelding 2.18). Aan de zijgevels zijn de toegangen voor de overige toeschouwers. Deze ingangen zijn straalsgewijs rond het gebouw gegroepeerd zodat het publiek zo snel mogelijk de schouwburg kan betreden en verlaten. In het interieur is alles zo ingericht dat de grote mensenmassa snel en ongehinderd naar het auditorium kon doorlopen. Onder het auditorium bevindt zich een ruimte genaamd: de Rotonde. Deze ruimte staat in directe verbinding tot de hoofdtrappen en is bedoeld als ontmoetingsruimte (afbeelding 2.17). Ook in Amsterdam valt de toneeltoren vanaf de voorzijde niet op, de twee grote torens van het voorgebouw en het lantaartje op de koepel leiden de aandacht af. Daarnaast vertoont het auditorium gelijkenis met het auditorium van de Parijse *Opéra*.

AFBEELDING 2.18
STADSSCHOUWBURG AMSTERDAM

Het Schauspielhaus in Berlijn gebouwd tussen 1818 en 1821 van K. F. Schinkel (1781-1841) heeft een Romeinse tempelvorm. Het gebouw is geplaatst op een basement en krijgt hierdoor een dominante uitstraling (afbeelding 2.19). De Dorische portico met een monumentale trap heeft een driehoekige fronton, reliëfs en beelden. Het gebouw wordt bekroond door een mennende Apollo met griffioenen. De theaterzaal steekt als een rechthoekige doos boven het gebouw uit en heeft aan beide kanten lagere vleugels waar zich de nevenruimtes en een concertzaal bevinden. In het halfronde auditorium ondersteunen gietijzeren zuiltjes de drie balkons en de zes prosceniumloges (afbeelding 2.20).

Ondanks de aanwezigheid van de monumentale trappartij aan de zijde van de Gendarmenmarkt bevinden de meeste toegangen zich in het basement aan de linker en rechter zijgevel. Voor de rijtuigen is onder de trap een gang aangebracht, de zogenaamde Unterfahrt. De wagens reden door de gang heen en de gasten stapten droog uit (afbeelding 2.21). Deze oplossing vond haar oorsprong in de Duitse paleisarchitectuur. De Unterfahrt bevond zich over het algemeen binnen de paleismuren. Binnen de schouwburg was hier echter geen plaats voor en men bracht een luifel aan de buitenkant aan.

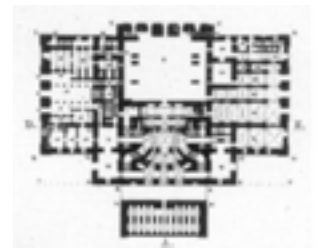
AFBEELDING 2.19

SCHAUSPIELHAUS, BERLIJN.
GEVEL AAN HET GENDARMEN-
PLEIN

AFBEELDING 2.20

AUDITORIUM SCHAUSPIELHAUS,
BERLIJN

AFBEELDING 2.21

PLATTEGROND SCHAUSPIELHAUS,
BERLIJN

EERSTE HELFT TWINTIGSTE EEUW

Begin twintigste eeuw werd meer gefilosofeerd over de theaterbouw, dan dat er daadwerkelijk werd gebouwd. Ook door de opkomst van de film nam zowel het theaterbezoek, als het aantal nieuw te bouwen theaters af.

Bij de theaters die wel gebouwd werden nam de invloed van het modernisme toe. Het Hotel-theater Gooiland in Hilversum van de architecten J. Duiker en B. Bijvoet uit 1936 (afbeelding 2.22), heeft een staalskelet als hoofdconstructie. Dit gaf de mogelijkheid om de ruimtes in het publieksgedeelte, zoals de foyers, het café en de garderobes, met elkaar te verbinden en te vergroten. Door het aanbrengen van vides en insteekvloeren ontstonden grote open ruimtes met hoge plafonds⁷. Door het toepassen van glas werden de ruimtes licht en open.

AFBEELDING 2.22

DE ENTREE VAN THEATER

GOOILAND, HILVERSUM

De stadsschouwburg van Utrecht van W. M. Dudok is gebouwd tussen 1939 en 1941, volgens de principes van het Nieuwe Bouwen. Het is een schouwburg waarin duidelijk afstand is genomen van de in de negentiende eeuw gangbare theaterarchitectuur. De symmetrie is losgelaten: er is geschoven met de toneeltoren (afbeelding 2.23). Een kleine feestzaal is boven het restaurant toegevoegd en is te bereiken via een afzonderlijke trap vanuit de vestibule. In de positionering is rekening gehouden met de locatie van het gebouw aan de Singel. Deze ligging aan het Lucas Bolwerk aan de rand van de binnenstad is opmerkelijk, aangezien de voorganger van deze schouwburg aan het Vredenburg, midden in het stadscentrum was gelegen. De lichtheid en de doorzichtigheid van de schouwburg zijn opvallend. Vooral 's avonds zorgt de verlichting voor een feestelijke uitstraling.

AFBEELDING 2.23

STADSSCHOUWBURG UTRECHT IN

VOGELVLUCHT

⁷ Molema, p.166

De toename in het gebruik van decorstukken, attributen en licht- en geluidsinstallaties vroeg om meer ruimte. De uitvoerenden kregen een foyer en de kleedkamers werden steeds groter en luxer. Het publiek kreeg ook steeds meer verschillende ruimtes, zoals vestibules, foyers, een galerij, feestelijke trappartijen en omgangen⁸. Het aantal bezoekers nam toe en naast de theatervoorstelling vond in de wandelgangen een andere voorstelling plaats: het theater als sociale ontmoetingsplaats. De feesttrap en de galerij waren uit de paleisbouw overgenomen en met behulp van spiegels en doorkijkjes werd het gebouw steeds ruimtelijker⁹.

TECHNISCHE VERNIEUWINGEN

Door in de constructie van het auditorium en de toneeltoren gewapend beton en staal toe te passen, verbeterde de brandveiligheid van de gebouwen en konden grotere zalen worden gebouwd¹⁰.

De toneeltoren ontwikkelde tot een van de belangrijkste kenmerken van dit gebouwtype. Niet alleen voor de herkenbaarheid van het gebouw, maar ook het verloop van de voorstelling hangt samen met de toren. Het bouwdeel bevindt zich direct boven het toneel en maakt het mogelijk om alle hangende decorstukken tijdens de uitvoering snel te kunnen wisselen. De ontwikkeling van het katrollensysteem, waarmee de decorstukken sneller konden worden opgehesen, maakte het zware werk met een kelder overbodig. Daarnaast bleek het bouwen van een toren goedkoper dan het graven van een kelder. Binnen het theater nam de belangrikheid van ruimte en techniek toe. De verbetering in de belichting en het gebruik van elektriciteit konden voor meer speciale effecten op het toneel zorgen. Voordeel van het gebruik van elektriciteit was de brandveiligheid en de egale belichting.

Met de opkomst van de bioscoop verdween de voor het toneel de benodigde technische kennis voor de akoestiek, de zichtlijnen en de zaalopzet. In een bioscoopzaal lag de nadruk vooral op het zicht op het filmdoek, zodat vanaf iedere zitplaats onbelemmerd zicht op het doek mogelijk was. Het auditorium kreeg een ondiepe en brede plattegrond waarin de stoelen in rechte rijen, achter elkaar stonden. De auditoriumvloer liep weinig op. Voor toneelvoorstellingen bleek de bijna vlakke auditoriumvloer onbruikbaar, de toeschouwer keek tegen hoofden en kruinen aan. Voor filmvertoningen was enkel een klein toneel voor de muzikale ondersteuning of variété nodig. De zij- en achtertonelen van de schouwburg waren verdwenen. Deze verschraling van de theatertechniek leidde na de oorlog tot het instellen van een Rijksschouwburgcommissie en een vergrote aandacht voor de theaterarchitectuur.

2.4 STEDENBOUWKUNDIGE ASPECTEN

De centrale ligging van het theater vergrootte het prestige van de stad. Er werd letterlijk ruimte gegeven aan de hoge kunsten. De situering aan een

⁸ id., p.51

⁹ id.

¹⁰ Pevsner, p.87

AFBEELDING 2.24

AVENUE DE L'OPÉRA ALS ZICHTAS

IN PARIJS

plein gaf een goed zicht op de entree. Door de aanwezigheid van bestaande wegen was de schouwburg vanuit de gehele stad goed bereikbaar.

Vanaf de achttiende eeuw werd de plaats van het theater onderdeel van stedenbouwkundige plannen. In Parijs bouwde men de Opera op een nadrukkelijk gekozen plaats in de stad. In een stedenbouwkundig ontwerp werd het stratenplan en de ligging van het plein aangepast en kreeg de façade van het gebouw door de Avenue de l'Opéra een lange zichtas (afbeelding 2.24).

Het Schauspielhaus in Berlijn vormt door haar situering aan de Gendarmenmarkt samen met de Franse Dom en Duitse Dom een plein (afbeelding 2.25). Door de forse bouwmassa van de schouwburg blijft de bebouwing op het plein in evenwicht.

AFBEELDING 2.25

HET GENDARMENPLEIN IN
BERLIJN MET IN HET MIDDEN HET
SCHAUSPIELHAUS

Hoofdstuk 3 Naoorlogse schouwburgen (1940-1965)

3.1 INLEIDING

De rijksoverheid vergrootte door het horizontaal en verticaal spreidingsideaal haar greep op de samenleving. Met het horizontale spreidingsideaal wilde de overheid het aantal theaters verspreiden over het hele land. Met het verticale spreidingsideaal beoogde de overheid de bereikbaarheid van het toneel voor de kleine man te verbeteren. Dit resulteerde in een groei van het aantal theaters buiten de randstad.

De ontwikkelingen van het theater in andere Europese landen en de vernieuwingen binnen de theatertechniek beïnvloedde het naoorlogse theatergebouw. Door de opkomst van de film veranderde het culturele klimaat. De dramaturgische ontwikkeling in de tweede helft van de twintigste eeuw leidde tot het opheffen van het lijsttoneel en een kleinere afstand tussen publiek en spelers.

3.2 CULTUREEL-MAATSCHAPPELIJKE ASPECTEN

In het naoorlogse Nederland vonden ingrijpende maatschappelijke veranderingen plaats. Deze hadden gevolgen voor het beeld van stad en dorp, voor voorzieningen als winkels, de ontwikkeling van nieuwe woonwijken en recreatieterreinen en uiteraard ook voor het culturele leven. Door de toename van de bevolking werden vooral de middelgrote steden uitgebreid met nieuwe woonwijken. De ruim opgezette nieuwe wijken boden ruimte aan veel mensen en er was aandacht voor gezond wonen, licht, lucht en hygiëne. Mensen waren actief op velerlei gebied en ontplooiden activiteiten in hun eigen omgeving, zoals het opzetten van sportclubs en buurtverenigingen. Het opzetten van sociale en opvoedkundige organisaties, zoals toneelverenigingen, fanfare's, bibliotheken, kinderopvang en ouderenclubs, werd door de overheid gestimuleerd.

In de samenleving vond een democratisering van het culturele leven en de kunst plaats: cultuur en kunst voor iedereen. Dit zogenaamde verticale spreidingsplan betekende een groter aantal theatervoorstellingen voor het publiek en, voor de uitvoerenden, betere voorzieningen. De grote producties met de professionele acteurs reisden in de provincie van theater naar theater. Ook de plaatselijke fanfare maakte gebruik van de mogelijkheid in de grote theaterzaal te spelen of, waar aanwezig, in een flexibele studio.

In de grote steden stonden voor de oorlog al gebouwen voor culturele doeleinden. De bestaande theaters met groot achterstallig onderhoud kregen na de oorlog een opknapbeurt of werden grotendeels vernieuwd. In de middelgrote steden De achterstand van het aantal schouwburgen in de middelgrote steden kregen door het horizontale spreidingsplan na de oorlog culturele voorzieningen. De theaters in middelgrote steden, zoals Den Helder, Middelburg en Heerlen, bedienden naast de eigen stad ook het achterland, en waren vooral regionaal georiënteerd.

Vlak na de oorlog gold een actieve cultuurpolitiek¹¹. Hiermee stimuleerde de politiek de creativiteit van het individu om bij te dragen aan een culturele ontwikkeling van de gemeenschap. De vrije ontwikkeling van de kunstrichtingen moest het culturele leven in de gewesten bevorderen. Het bevorderen van het culturele leven hield in dat het theater laagdrempelig moest zijn voor de gewone burgerij en dat naast de landelijke producties ook regionale evenementen van verenigingen en scholen in de theaters moesten plaatsvinden. In de jaren vijftig begon de overheid met het verstrekken van subsidies voor toneelvoorstellingen en werd een schouwburgcommissie in het leven geroepen om door het hele land de bouw van theaters te bevorderen. Met geld van de Marshall-hulp werd de bouw van de eerste schouwburgen gefinancierd.

THEATERCULTUUR

Voor de oorlog bestond het publiek uit een elitaire minderheid. Onder invloed van de overheid kwam hier verandering in. De theatergezelschappen deden naast de grote steden ook de kleinere provinciesteden aan en traden op in buurthuizen¹². Naast het professionele theater groeide het amateur-theater. De amateur uitvoeringen bestonden uit evenementen van de plaatselijke fanfare, toneelverenigingen en schooluitvoeringen. Ook nam het aantal toneelscholen toe.

Voor de oorlog ontstonden een aantal nieuwe theatertypen die experimenteerde met het gangbare staande toneel. Al in de jaren twintig ontwikkelde schrijver en regisseur Bertold Brecht (1898-1956) een nieuwe theatervorm. Tijdens dit Episch theater moest het publiek wakker, kritisch en bewust een voorstelling volgen. Met behulp van liedjes, zetstukken, bordjes en het direct toespreken van het publiek, doorbraken deze Lehrstücke de illusie van het theater. Als reactie op de sterke groei van de film hielden de artiesten zich bezig met dit 'filmisch' theater om de aandacht van het publiek te trekken. In de jaren dertig en veertig ontstond het principe 'theater in het rond' waarvoor het 'ouderwetse' lijsttoneel niet meer bruikbaar was. De zitplaatsen waren rondom het speelveld geplaatst waardoor de afstand tussen

¹¹ Dr. E. Boekman (1889-1940), was in de jaren dertig Wethouder van Onderwijs en Kunstzaken in Amsterdam, voor WOII was al een spreidingsideaal wat echter niet resulteerde in schouwburgen.

¹² Door het ontbreken van goede kleedruimtes en sanitair traden de artiesten niet graag in de provincieplaatsen op. Daarnaast was het reizen duur, vervelend en lastig. Mededeling prof. dr. H. van den Bergh, september 2004

publiek en spelers kleiner werd. In de jaren veertig nam in Nederland de interesse voor dit toneeltype toe en beïnvloedde de theaterbouw.

Naast de gesubsidieerde toneelgezelschappen ontstonden de vrije producties, zoals Wim Sonneveld en Wim Kan. In 1969 zorgde Aktie Tomaat voor een omslag in de theaterwereld. Jonge acteurs en theatermakers protesteerden tegen de bestaande gezelschappen en hun ongeïnspireerde en ouderwetse manier van spelen. In de jaren zeventig ontstonden hierdoor theatercollectieven.

Voor kleinere producties groeide het aantal kleine zalen. In de jaren vijftig en zestig ontstonden incidenteel de vestzaktheaters. Deze kleine theaterzalen waren vooral in de grote steden te vinden en gaven ruimte voor experimenteel theater en meer interactie tussen publiek en spelers¹³. Het experimenteren met de theatervormen leidde tot minder illusie en vroeg om een flexibel toneel zonder decor. In kleine gemeenten ontstonden Culturele Centra. Deze centra richtten zich specifiek op de regionale activiteiten en minder op het professionele theater.

AFBEELDING 3.1

HET AUDITORIUM VAN DE NIEUWE
DOELEN IN GORINCHEM DIENDE
ALS VOORBEELD IN HET RAPPORT
VAN DE RIJKSCOMMISSIE

DE RIJKSCOMMISSIE

De rijksoverheid hield toezicht op de theaterbouw door het oprichten van een commissie. Voluit heette de commissie De Rijkscommissie van Advies voor de Bouw van Schouwburgen en Concertzalen¹⁴. Opgericht in 1946¹⁵, hield

¹³ In de jaren dertig was al sprake van vestzaktheaters, als tegenwicht tot de film.

¹⁴ Sinds 1953 horen hier ook de musea bij.

de commissie toezicht op plannen voor de bouw en verbouw van theaters, concertzalen en culturele centra. Zij toetsten de plannen globaal vanuit de disciplines architectuur, theater, muziek, beeldende kunst en beleid. Tussen 1946 en 1966 was de instemming van de commissie noodzakelijk om een rijksgoedkeuring te krijgen voor de bouw en in aanmerking te komen voor een subsidie. Na 1966 had de commissie voornamelijk een adviserende functie, maar haar mening bleef doorslaggevend voor het toekennen van een rijkssubsidie.

AFBEELDING 3.2

STADSSCHOUWBURG IN NIJMEGEN

In het rapport *1946-1961, Terugblik en perspectief*, uitgebracht ter gelegenheid van het derde lustrum van de commissie, gaf zij een overzicht van haar denkbeelden, de bereikte en nog na te streven doelen gedurende hun vijftienjarige bestaan. De commissie bepleitte een verbetering van de technische en de spirituele aspecten van de theatergebouwen. In het eerste geval waren dit de toneeloutillage, de accommodatie, het zicht, de belichting en de akoestiek. En onder de spirituele benadering vielen de ambiance, de esthetische verzorging en de vormgeving die intimiteit en monumentaliteit suggereren. “Kortom de architectonische conceptie die het feestelijke gebeuren tot uitdrukking brengt, het stadsbeeld veredelt en er zijn culturele accent aan verleent”¹⁵.

Aanvankelijk beperkte het toezicht zich tot het bouwvolume en de investeringen, maar al snel richtte zij zich ook op de technische aspecten en de structurele ontwikkeling, waarbij vooral de artistieke en financiële consequenties werden beoordeeld. De gemeenten en provinciale besturen wendden zich meestal rechtstreeks tot de commissie, waardoor deze zich steeds meer bezighield met beleidsmatige aangelegenheden in plaats van inhoudelijke vraagstukken. In 1953 werd hier door de minister op ingespeeld en werd een nieuwe commissie ingesteld. Naast leden die bekwaam waren in het

¹⁵ Beschikking d.d. 5 juni 1946.

¹⁶ *Terugblik en perspectief*, p. 2

aandragen van oplossingen voor de technische, financiële en artistieke vraagstukken, moest de commissie ook meer representatief worden. Ten eerste werden negen nieuwe leden benoemd die verschillende sectoren van de kunst, de wetenschap en de maatschappij vertegenwoordigden¹⁷. Ten tweede werd er een nieuwe taakomschrijving opgesteld. De commissie moest een algemeen advies uitbrengen voor wat betreft cultuurspreiding, het zogenaamde horizontale spreidingsplan. Daarbij moesten de planologen, de commissie als adviesorgaan en de architecten gezamenlijk optreden. Dit vereiste overleg en het leggen van contacten op beleidsniveau tussen de verschillende instanties. De educatieve aspecten kwamen aan de orde doordat de architectenopleidingen meer aandacht kreeg. Ook moest een goede documentatie worden aangelegd.

AFBEELDING 3.3

SCHOUWBURG TILBURG

De invloed van de commissie op de zalen was voornamelijk gericht op de theatertechnische uitvoering. In 1961 gaf de commissie in het rapport aan dat, met het voltooiën van de schouwburgen in Gorinchem, Nijmegen en Tilburg, een nieuwe Nederlandse standaard werd vastgesteld en ‘in binnen- en buitenland’ goedgekeurd¹⁸. De drie schouwburgen werden vooral positief bevonden vanwege de toneeltechnische omstandigheden, zoals toneeloutilla-

¹⁷ Dit waren P. J. Houtman namens de schouwburgdirecties (in 1959 opgevolgd door H. Deinum), mr. C. A. van Gorcum namens de rijksdienst voor het Nationale Plan, prof. dr. ir. C. W. Kosten voor de akoestiek, ir. W. K. van Oppen voor de wederopbouw, jhr. dr. D. C. Roëll namens het museumwezen, W. Vesseur als toneeltechnisch adviseur, prof. dr. N. R. A. Vroom voor de educatieve aspecten, mr. A. Adama Zylstra voor de particuliere sector en als voorzitter van de commissie de burgemeester van ‘s-Hertogenbosch mr. H. J. M. Loeff, id.

¹⁸ Deze vermelding van “buitenlandse goedkeuring” is opmerkelijk aangezien nergens in het rapport hierop wordt teruggekomen, id.

ge, de accommodatie, het zicht, de belichting en de akoestiek (afbeelding 3.1). Ook de “spirituele benadering” van de interieurs, was zoals de rijkscommissie voorschreef: een vormgeving die intimiteit en monumentaliteit suggereert. De schouwburgen van Nijmegen en Tilburg (afbeeldingen 3.2 en 3.3) waren daarnaast vanwege hun niet traditionele exterieurs een voorbeeld¹⁹.

Het rapport telt vijf bijlagen (A tot en met E) waarin met de bouwplannen, de gestichte of vernieuwde gebouwen, een samenvatting van de verrichte werkzaamheden en een werkprogramma voor de toekomst²⁰. Hieruit blijkt dat de Rijkscommissie zich voornamelijk richt op bouwen buiten de randstad. In de provincie moest een grote achterstand worden ingehaald. In bijlage A van het rapport staat een lijst van 64 gemeenten uit heel Nederland die plannen voor de bouw van schouwburgen en culturele centra ter bestudering indienden bij de commissie. In bijlage B is een lijst opgenomen van twintig plaatsen in heel Nederland waar de theaters/ culturele centra zijn voltooid en in gebruik zijn genomen²¹.

Naast de rijksoverheid stimuleerden ook de provincies de bouw van theaters. In 1960 stichtte de Gedeputeerde Staten van Gelderland een Schouwburgfonds ten behoeve van de bouw van een schouwburg of concertzaal. De theatergebouwen in Winterswijk, Doetinchem, Harderwijk en het culturele centrum in Tiel kregen uit dit fonds een renteloos voorschot²².

3.3 STEDENBOUWKUNDIGE EN PLANOLOGISCHE ASPECTEN

De laagdrempeligheid van het theaterbezoek had tot gevolg dat niet alleen stedelingen het theater bezochten maar ook de bewoners van het buitengebied. De bereikbaarheid van de schouwburg met het openbaar vervoer en een goede aansluiting tot verkeerswegen waren dus heel belangrijk. In de naoorlogse ontsluiting van veel middelgrote steden hielden de stedenbouwers rekening met de bouw van het theater. De naoorlogse planologen situeerden bijvoorbeeld de schouwburgen in Tilburg en Eindhoven direct aan

¹⁹ Opvallend is de positie van de commissieleden Prof. G.H.M. Holt en Ir. B. Bijvoet die advies uitbrachten voor hun eigen ontwerpen in Tilburg en Nijmegen.

²⁰ Hierin wordt duidelijk dat er wel degelijk contacten waren met het buitenland. Zoals met Unesco en Sticusa. Er was materiaal samengesteld voor een tentoonstelling in New Delhi en daarnaast was geprobeerd om in België een gelijksoortig orgaan als de rijkscommissie op te richten. Er waren ook contacten met Europese architecten als Ruhnau, Zotzmann en Kallmorgen en Amerikaanse architecten. Deze laatste hielden zich bezig met een nieuw type gemeenschapsgebouw zoals Wallace K. Harrison en Max Abramovitz die verantwoordelijk waren voor het Rockefeller Centre en U.N. hoofdkwartier in New York. Met de Rockefeller Foundation in New York en de U.I.S.I.S. in 's-Gravenhage waren contacten over studiemogelijkheden.

²¹ Waaronder Aruba, Terugblik en perspectief, p. 6.

²² Bouw 1960 II, p. 1469.

de ringweg en in de buurt van een verkeersplein. De open ruimte rondom de schouwburg werd gebruikt, om voldoende parkeerplaatsen te creëren. Dit is duidelijk te zien in Eindhoven, Tilburg en Rotterdam-Zuid (afbeeldingen 3.4, 3.5 en 3.6).

De bouw van een nieuw theater in de historische binnenstad moest passen binnen de bestaande bebouwing. Dit kon bijvoorbeeld op een opengehouden, voormalige militaire ruimte, zoals een bolwerk in Utrecht en Middelburg. In Gorinchem refereert de schouwburgnaam aan de historische plaats: De Nieuwe Doelen.

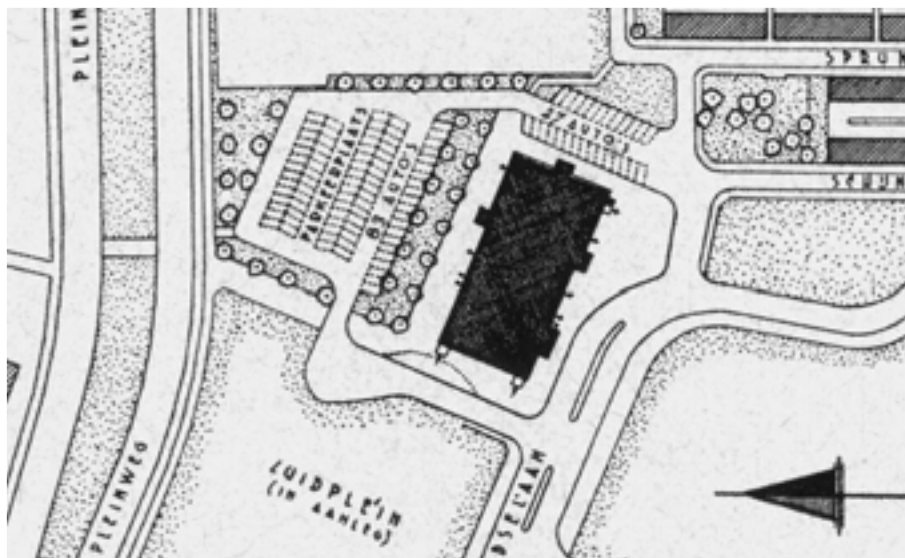
AFBEELDING 3.4
AAN DE ZIJKANT VAN DE
STADSSCHOUWBURG IN
EINDHOVEN WAS VOLDOENDE
PARKEERRUIMTE

AFBEELDING 3.5
ACHTER DE TONEELTOREN VAN DE
SCHOUWBUR IN TILBURG WERD
VOLDOENDE RUIMTE VOOR
PARKEREN VRIJGEHOUDEN

AFBEELDING 3.6

DE SITUATIEKENING VAN DE
BEBOUWING ROND HET ZUIDPLEIN
IN ROTTERDAM-ZUID SITUEERDE
AAN DE ZIJKANT VAN DE
SCHOUWBURG PARKEERPLAATSEN
VOOR 83 EN AAN DE ACHTERKANT
27 AUTO'S

3.4 ARCHITECTONISCHE ASPECTEN

Was het theater voorheen een gesloten gebouw (met uitzondering van de modernistische theaters als Gooiland), vanaf midden jaren vijftig kreeg het gebouw veelal een open en toegankelijk karakter. De foyers en het theatercafé zijn ook buiten de voorstellingen om te bezoeken. Bij de bouw ontstond een theater zonder onderscheid in rangen en standen, en werden bijvoorbeeld loges niet meer aangebracht (afbeelding 3.7). In het exterieur verduidelijkte de entree het ontbreken van een hiërarchie van het publiek: de bezoekers betraden het gebouw allemaal door dezelfde deur (afbeelding 3.8).

AFBEELDING 3.7

AUDITORIUM STADSSCHOUWBURG
EINDHOVEN

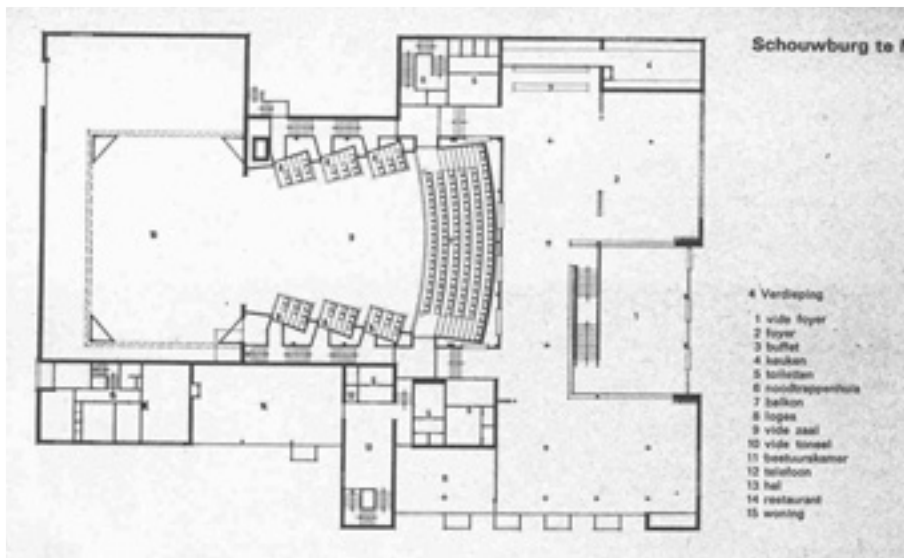
AFBEELDING 3.8

FAÇADE STADSSCHOUWBURG
EINDHOVEN

SCHOUWBURGVORMEN

Met de invloed van de rijkscommissie ontstond een standaard voor de bouw van een nieuw theater. Deze meestal grote, vrijstaande schouwburgen zijn duidelijk herkenbaar aan de toneeltoren waar het auditorium tegenaan staat. Bij de bouw gebruikte men moderne materialen, zoals grindbeton, veel glas en opvallende rechthoekige en ronde vormen. De theaters boden plaats voor een tweede zaal met een variabel studiotheater. In deze zaal waren toneelexperimenten mogelijk en kon de plaatselijke harmonie en het schooltoneel hun voorstelling uitvoeren.

Binnen de schouwburgen in Nijmegen en Middelburg zijn nog een woning voor de conciërge aangebracht. (afbeelding 3.9)

AFBEELDING 3.9

PLATTEGROND VERDIEPING VAN
DE SCHOUWBURG VAN
MIDDELBURG. LINKSONDER DE
CONCIËRGEWONING

PLATTEGRONDEN

De plattegrond in het theater bevatte een efficiënte routing van de entree via de garderobe, de gaanderij, de foyers en de trappen naar het auditorium. Daarnaast ontstond ruimte voor een restaurant, een (uitgebreide) keuken en een theatercafé. Deze voorzieningen konden ook buiten de voorstelling om gebruikt worden met een eigen entree. In Tilburg bevond het café-restaurant zich onder de glazen passerelle (afbeelding 3.10). De schouwburg in Eindhoven had geen eigen restaurantruimte, maar was het restaurant een deel van de foyer²³.

De verandering van staand theater naar een reizend theater beïnvloedde de grootte van het podium. Het decor van het reizende gezelschap was demontabel en moest voor iedere voorstelling worden opgebouwd. Dit vereiste een standaardisering van de podiumafmetingen.

De kleine zaal kreeg een efficiënte plaats in het theater. In Tilburg en Eindhoven (afbeeldingen 3.11 en 3.13) is deze zaal pal onder het auditorium van de grote zaal geplaatst. De kleine zaal heeft geen toneeltoren. In

AFBEELDING 3.10

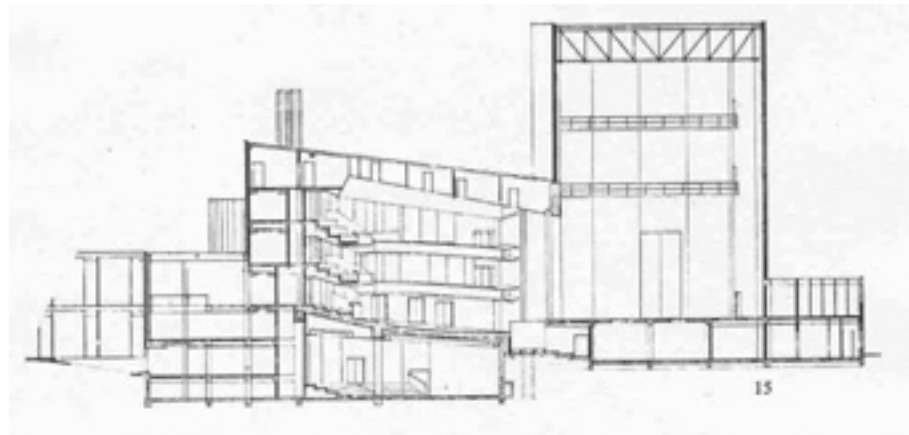
SCHOUWBURG TILBURG MET
LINKS DE PASSERELLE EN RECHTS
HET AUDITORIUM EN DE
TONEELTOREN

²³ In de stadsschouwburg van Eindhoven was zelfs een gerenommeerd restaurant van Fagel gevestigd. Mededeling prof. dr. H. van den Bergh, november 2004.

Eindhoven is het speelvlak verdiept met een achtertoneel. In Nijmegen is de tweede zaal buiten de bouwmassa geplaatst en van buiten als zodanig herkenbaar (afbeelding 3.12).

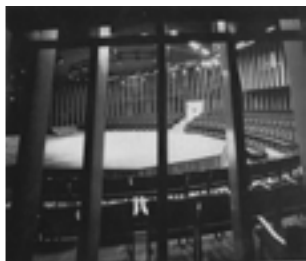
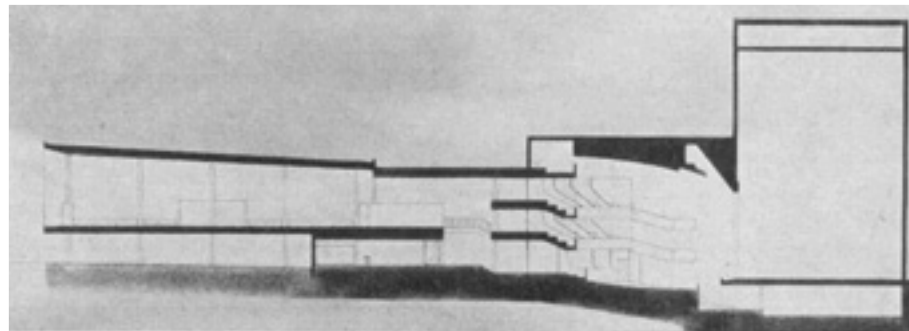
AFBEELDING 3.11

DOORSNEDE SCHOUWBURG
TILBURG MET ONDER HET
AUDITORIUM HET STUDIOHEA-
TER

AFBEELDING 3.12

DOORSNEDE STADSSCHOUWBURG
NIJMEGEN

AFBEELDING 3.13

GLOBETHEATER IN DE
STADSSCHOUWBURG VAN
EINDHOVEN

Zowel het auditorium als de kleine theaterzaal moesten tegelijkertijd gebruikt kunnen worden met eigen voorzieningen als garderobes, foyers en toiletten. In Eindhoven moest de bezoeker vanuit de grote hal de trap afdalen om het Globetheater te betreden (afbeelding 3.14), terwijl in Tilburg het Studiotheater een eigen entree kreeg en herkenbaar was in het exterieur (afbeelding 3.15).

Het theater met één zaal bleef ook bestaan. In de plaatsen zoals Gorinchem, Middelburg, Den Helder en Cuijk waren de bezoekersaantallen veel kleiner dan in de middelgrote plaatsen. (afbeelding 3.16)

Om toch plaats te kunnen bieden aan amateur-voorstellingen en het lokale verenigingsleven kon desgewenst de foyer ingericht worden met een laag toneel en een geluidsinstallatie. In Middelburg bood de ruime foyer met vide, voldoende plaats voor kleine evenementen. In de foyer van de schouwburg in Den Helder bestond de mogelijkheid een klein podium te bouwen. Geluidsversterking, een piano en dansvloer waren aanwezig. In de Nieuwe Doelen in Gorinchem bood de rookfoyer en de grote foyer ruimte voor audities en feestavonden. De foyers op de verdieping werden door een schuifwand van elkaar gescheiden.

AFBEELDING 3.14

HAL STADSSCHOUWBURG
EINDHOVEN MET TRAPPEN NAAR
DE FOYER EN HET AUDITORIUM
(BOVEN) EN NAAR HET
GLOBETHEATER (BENEDEN)

AFBEELDING 3.15

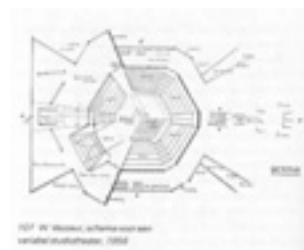
ENTREE STUDIOTHEATER IN DE
STADSSCHOUWBURG VAN
TILBURG

AFBEELDING 3.16

SCHOUWBURG DE KAMPANJE IN
DEN HELDER

Toneeltechnicus en commissielid van de Rijkscommissie Wim Vesseur (1919-1977) ontwierp in 1956 een schema voor het variabele studiotheater (afbeelding 3.17). De Brakke Grond - een voormalig veilinggebouw in de Amsterdamse Nes - bouwde hij om tot een theater met een podium waar het publiek aan drie kanten omheen zat. Bij de opening, in 1962, adverteerde de Studio met de leuze "zonder gordijn, zonder afstand tussen u en de spelers". De Brakke Grond is de eerste flexibele kleine theaterzaal in Nederland²⁴. Het schema van Vesseur lag ten grondslag aan het studiotheater in de schouwburg van Tilburg²⁵.

AFBEELDING 3.17

HET VARIABELE STUDIOTHEATER
VAN WIM VESSEUR

²⁴ www.tin.nl

²⁵ De Boer, p.61

AFBEELDING 3.18

DE FOYER VAN DE STADS-

SCHOUWBURG IN MIDDELBURG

RELATIE INTERIEUR EXTERIEUR

Een andere nieuwigheid in het theater is het vele gebruik van glas. Dit is een element dat is overgenomen uit het Nieuwe Bouwen, waarbij in de architectuur licht en lucht belangrijk waren. Door het gebruik van glas ontstond er een grotere relatie tussen het exterieur en het interieur. Het had grote invloed op de indeling van het gebouw: in Gorinchem, Den Helder en Eindhoven zijn de garderobes in het donkerste deel van de schouwburg gelegen (afbeelding 3.20). In Eindhoven zijn aan de zijkanten van het gebouw meerdere verticale lange glazen wanden die over de twee verdiepingen gaat. (afbeelding 3.21) Hierachter bevindt zich de foyers.

Ten tweede is er de feestelijke verlichting door de schouwburg zelf. Door de vele lampen in het gebouw en het gebruik van veel glazen wanden (zoals in Tilburg) en grote vensters (zoals in Eindhoven, Den Helder, Nijmegen, Gorinchem en Middelburg) wordt de omgeving van het gebouw feestelijk verlicht. Vooral de foyers hebben grote vensters. In Tilburg geldt dit ook voor de passerelle en de circulatieruimtes waardoor van buiten de bezoekers goed te zien zijn.

Een uitzondering vormt de schouwburg in Rotterdam-Zuid. (afbeelding 3.19: exterieur) De foyer aan de voorkant van het gebouw heeft zes rechthoekige vensters en aan de zijkant zijn er alleen vensters bij de kassa en de toiletten. Tenslotte is door de democratisering van het theater, het gebouw toegankelijker voor iedereen. Het theatergebouw dient openheid en laagdrempeligheid te tonen en moet makkelijk toegankelijk zijn.

AFBEELDING 3.19

SCHOUWBURG IN ROTTERDAM-

ZUID VAN S. VAN RAVENSTEIJN

TECHNISCHE VERNIEUWINGEN

Het gemis van architectonische en akoestische kennis van theaters bij architecten was vlak na de oorlog aanzienlijk. De eerste schouwburgen van na de oorlog zijn kwalitatief gezien slecht. Om de ontbrekende kennis weer in te lopen verschenen, naast de publicaties van de Rijkscommissie, themanummers over theatertechniek in verschillende vakbladen. Ir. G. Friedhoff reageerde in het tijdschrift Forum (1950) op het theaternummer van hetzelfde blad, omdat hij de aandacht voor de architectonische kant van

het theaterinterieur in het themanummer miste²⁶. Friedhoff maakte ooit zelf een schouwburgontwerp en vanuit die ervaring wilde hij de problemen van de naoorlogse theaterbouwer benoemen²⁷. De architect moest zorgdragen voor een architectonische scheiding tussen toneel en zaal en, mede om financiële redenen, de techniek bescheiden houden. Hij zei: “De economie wordt door de uitgebreide technische perfectie uit het oog verloren en het resultaat is een steeds kostbaarder gebouw voor een steeds kleinere groep.” Daarnaast zou een bescheiden techniek voor een grotere toneelbeleving van het publiek zorgen: “Het aanmoedigen van de fantasie van de toeschouwers bezorgt deze een actiever rol en vereenvoudigt het complex der technische vernuftigheden, waarbij de economie en het geestelijk niveau gebaat zijn.” Daarnaast moest de architect zorgen voor een goed zicht op het toneel en, door de opstelling van de zitplaatsen langs de wanden, saamhorigheid creëren.

De technische ontwikkelingen kwamen vooral de akoestische en dramaturgische kwaliteiten van de theatervoorstelling ten goede. Via artikelen in tijdschriften, zoals *Bouw* en *Bouwkundig Weekblad*, lieten architecten weten welke apparatuur en technische vernieuwingen in de schouwburgen aanwezig waren. Zo bleek de schouwburg van Tilburg naast de gebruikelijke kunstverlichting, noodverlichting en toneelbelichtingsinstallatie, over een krachtstroominstallatie, klimaatregeling, geluidsisolatie en een kwalitatief zeer goede akoestiek te beschikken. Daarnaast was ook een aantal installaties bedoeld voor de communicatie binnen het gebouw: bijvoorbeeld een tolkinstallatie (voor slechthorenden) een oproepinstallatie, een versterker- en communicatiecircuit en een regie- en effectinstallatie. Voor de communicatie buiten het gebouw had het voorzieningen voor tv, radio en film en een directe lijnverbinding met de studio's in Hilversum.

Door de grote aandacht voor brandveiligheid brachten de bouwers, naast het gebruikelijke brandscherm, andere veiligheidsmiddelen aan zoals brandslangen, straalsproeiers voor het toneel en het auditorium, nevelsproeiers tegen het plafond, een waterreservoir in de kelder. De rookmelderinstallatie kreeg meerdere rook- en thermische melders die zowel automatisch als handmatig te bedienen waren en in direct contact stonden met de plaatselijke brandweer. Dat is ook één van de redenen dat van de schouwburg in Tilburg in de publicaties uitgebreid op de techniek wordt ingegaan.

3.5 THEATERBOUW NA 1965

Nadat de middelgrote steden voorzien waren van theaters, ontstond ongeveer vanaf midden jaren zestig in kleine steden de behoefte aan centra voor verschillende culturele doeleinden. Deze steden hadden geen groot inwoneraantal of een achterland te bedienen, waardoor een op zichzelf staand theater niet nodig was. Een cultureel centrum was multifunctioneel en bood naast

AFBEELDING 3.20

DE GARDEROBE VAN DE
KAMPANJE IN DEN HELDER

AFBEELDING 3.21

DE VERTICALE VENSTERS
BELICHTEN OOK DE DONKERE
DELEN VAN DE STADSSCHOUW-
BURG IN EINDHOVEN

²⁶ Gijsbert Friedhoff schreef het artikel niet in zijn functie als rijksbouwmeester.

²⁷ Forum 1950, p. 134-136

een theaterzaal ruimte aan de plaatselijke bibliotheek, een crèche, een verenigingszaal en andere sociale, maatschappelijke en culturele voorzieningen. Het Cultureel Centrum in Amstelveen en De Meerpaal in Dronten zijn hiervan voorbeelden.

In de theaterzaal verdween het lijsttoneel en ontstond het vlakke vloer theater. Dit theater is vergelijkbaar met een ‘zwarte doos’ waardoor met behulp van techniek, zoals licht en geluid, eenvoudige objecten en het spel van acteurs een magische theaterwereld werd gecreëerd. De ruimte suggereerde geen toneel of architectonisch decor. De rechthoekige, zwart geschilderde, ruimte bood plaats aan spelers en publiek met de vlakke vloer als podium. Het publiek en de spelers werden niet ruimtelijk gescheiden waardoor de afstand klein was en het publiek nauw bij de voorstelling betrokken was. Het bijzondere van deze speelruimte was de tribune waar het publiek op plaatsnam. De oplopende publiekszit zorgde voor een optimaal zicht voor iedereen.

3.6 HUIDIGE SITUATIE

AFBEELDING 3.22
JUNUSHOFF IN WAGENINGEN
OUDE SITUATIE

Op dit moment vinden veel wijzigingen plaats bij de naoorlogse schouwburgen. Veel zalen zijn akoestisch slecht en hebben slechte zichtlijnen op het toneel. Ook toneeltorens worden aangepast aan de huidige normen en de foyers worden uitgebreid of vernieuwd.

De gewijzigde wet op de arbeidsomstandigheden veroorzaakt een reeks van technische verbouwingen aan het theatergebouw. De meeste aanpassingen vinden plaats in de toneeltoren. Het aanbrengen van elektrische hijswerktuigen in plaats van het handmatige katrollensysteem beschermt de inspectie tegen lichamelijke overbelasting. Ook liften om decors op het toneel te plaatsen moeten de werknemers ontlasten.

AFBEELDING 3.23
JUNUSHOFF IN WAGENINGEN
NIEUWE SITUATIE

In Gorinchem en Wageningen zijn veel wijzigingen in de afgelopen decennia aangebracht. Deze verbouwingen waren ingrijpend en de gebou-

wen zijn aan het exterieur en het interieur nagenoeg niet meer herkenbaar. Op dit moment is de Junushoff in Wageningen zelfs gesloten in verband met de verscherpte ‘arbo-wetgeving’.

AFBEELDING 3.24

DE SCHOUWBURG VAN
GORINCHEM IN 2001

AFBEELDING 3.25

DE NIEUWE DOELEN IN
GORINCHEM BEGIN JAREN ZESTIG

De schouwburgen in Middelburg en Den Helder zijn ook gewijzigd. De verbouwingen zijn echter beperkt tot een gewijzigde entree. De toren en het auditorium zijn in het exterieur nog duidelijk herkenbaar.

In Tilburg is de authentieke schouwburg gerestaureerd en uitgebreid met een nieuwe concertzaal. De nieuw gebouwde zaal is nagenoeg losstaand en heeft geen inbreuk gedaan op de originele schouwburg (afbeelding 3.26). De schouwburg zelf is nauwgezet gerestaureerd. Ook in Eindhoven wordt op dit moment gewerkt aan een nieuwe aanbouw en zal de restauratie van de oude schouwburg in 2005 plaatsvinden.

AFBEELDING 3.26

DE NIEUWGEBOUWDE
CONCERTZAAL NAAST DE
SCHOUWBURG IN TILBURG ZIJN
MINIMAAL MET ELKAAR
VERBONDEN

De opkomst van het experimenteel toneel zorgde na 1968 voor een andere positionering van het publiek dan voorheen gewoon was. Dit leidde tot een auditorium waar de scheiding tussen speelvlak en publiek verwenen was. Het publiek kwam deels rond het toneel te zitten (theater in het rond), daarna kwam het publiek boven het speelvlak te zitten. De zitplaatsen werden als een tribune aangebracht waarbij de zichtlijnen voor iedere plaats direct op het toneel gericht was.

De stedenbouwkundige situaties van de schouwburgen zijn in enkele gevallen gewijzigd. In Den Helder is het grote paradeplein waar de schouwburg aan lag gedeeltelijk bebouwd. De schouwburg in Rotterdam-Zuid ligt tegenwoordig ingeklemd tussen het busstation, het verhoogde metrospoor en hoogbouwflats (afbeelding 3.27). In 2004 is het exterieur van het Zuidpleintheater onder handen genomen en voorzien van een rode verflaag (afbeelding 3.28).

AFBEELDING 3.27
ZUIDPLEINTHEATER IN
ROTTERDAM-ZUID IN 2001

AFBEELDING 3.28
HET ZUIDPLEINTHEATER IN 2004

De Rijkscommissie (www.rijkscommissie.org) geeft nog steeds adviezen voor nieuwbouwinitiatieven en verbouwingen van schouwburgen. Op haar website geeft de commissie wenken voor de opdrachtgever en de architect, geeft zij tips voor het samenstellen van het programma van eisen en geeft een mogelijk traject weer vanaf het eerste idee tot aan de opening.

Hoofdstuk 4 Preselectie en toetsing

4.1 BRONNEN

Uit de groslijst van schouwburgen is met de in bijlage 3 beschreven criteria een eerste selectie gemaakt van de meest behoudenswaardige schouwburgen. Deze zogenaamde ‘preselectie’ heeft nadrukkelijk géén juridische status, maar dient als basis voor vervolgonderzoek en verdere beoordeling in het veld. Naast het veldwerk dat al beknopt verricht was, is voor de totstandkoming van de preselectielijst gebruik gemaakt van de grotere bouwtijschriften uit de periode 1940-1965. In totaal zijn 23 in de periode 1940-1965 tot stand gekomen schouwburgen in de databank opgenomen.

4.2 WAARDERINGSCRITERIA

Bij het opstellen van de waarderingscriteria is gebruik gemaakt van de handleiding die voor het Monumenten Selectie Project (MSP) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd opgesteld²⁸. Deze criteria zijn nog altijd valide en blijken, zij het enigszins aangepast en gespecificeerd (zie bijlage 3), ook toepasbaar op de architectuur en stedenbouw uit de naoorlogse periode. Objecten uit de Wederopbouwperiode kunnen evenals gebouwen van vóór 1940 worden geselecteerd op basis van de volgende waarden:

- Cultuurhistorische waarde
- Architectuur- en kunsthistorische waarde
- Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde
- Gaafheid / herkenbaarheid
- Zeldzaamheid

De huidige preselectie is met name gebaseerd op de architectuur-, kunsthistorische waarden en de gaafheid en herkenbaarheid. Zo kan een object bijvoorbeeld van belang zijn binnen het oeuvre van een bepaalde architect of stedenbouwkundige, kan er een bijzondere constructiewijze zijn toegepast, of kan er veel aandacht aan de decoratieve afwerking zijn besteed. Daarbij is ook gelet op (monumentale) kunstwerken die deel uitmaken van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw: deze zijn in een enkel theater toegepast.

²⁸ Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Handleiding Selectie en Registratie Jongere Stedebouw en Bouwkunst (1850-1940), MSP, MRP, Zeist 1991.

4.3 SELECTIEMETHODE

Bij het maken van de preselectie hebben de gegevens (met name de foto's) uit de tijdschriften, boeken en het veldwerk gediend als basis voor het samenstellen van een preselectie binnen de gebouwcategorie schouwburgen in Nederland. Aangezien de beschrijvingen uit de vaktijdschriften niet digitaal als aanhangsel beschikbaar zijn, was het niet mogelijk om de databank op die wijze voor preselectie te benutten. Wel konden met behulp van de databank verschillende overzichten en dwarsdoorsneden worden samengesteld van bijvoorbeeld schouwburgen uit een bepaalde periode en van een en dezelfde architect.

Het selecteren met behulp van de databank werd aangevuld met het handmatig raadplegen van de in mappen gedocumenteerde informatie. Hierbij heeft de ook begeleidingscommissie een grote rol gespeeld. De omgevingsaspecten bleken in de artikelen echter niet altijd te zijn gedocumenteerd. Alleen indien de huidige situatie bekend was kon dit in de preselectie worden meegenomen.

4.4 VOORBEELDEN UIT DE PRESELECTIE

In totaal zijn voorlopig 4 van de 25 schouwburgen gepreselecteerd: een percentage van 16 procent. Deze schouwburgen scoren op één of meerdere criteria van de cultuurhistorische, architectuurhistorische en/of stedenbouwkundige waarden. Ook is gekeken naar de herkenbaarheid en representativiteit van een schouwburg. Wanneer de definitieve selectie plaatsvindt, moet eventueel worden gelet op een evenwichtige vertegenwoordiging van architectuurstromingen, architecten en gemeenten of provincies.

Om een beeld te geven van de gevolgde selectiewijze en de preselectie is in onderstaand overzicht een aantal schouwburgen met afbeelding opgenomen. Puntsgewijs wordt aangegeven waarom de schouwburg is gepreselecteerd. De schouwburgen zijn hieronder in chronologische volgorde op jaar van oplevering gerangschikt.

AFBEELDING 4.1

STADSSCHOUWBURG UTRECHT

Naam Theater	Stadsschouwburg
Huidige Gemeente	Utrecht
Objectcode	THED0022
Adres	Lucas Bolwerk 24
Architect	W. M. Dudok
Bouwjaren	1939-1941
Huidige bestemming	Schouwburg

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege bijzonder voorbeeld in het oeuvre van de architect.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de ligging op een bolwerk, aan de stadsgracht.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de grote herkenbaarheid in functie.

Naam Theater	Stadsschouwburg
Huidige Gemeente	Nijmegen
Objectcode	THED0016
Adres	Keizer Karelplein 32
Architect	Ir. B. Bijvoet, G.H.M. Holt
Bouwjaren	1955-1961
Huidige bestemming	Schouwburg

AFBEELDING 4.2

STADSSCHOUWBURG NIJMEGEN

Cultuurhistorische waarde

- Vanwege de voorbeeldfunctie voor de naoorlogse schouwburgen in Nederland.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als voorbeeld in het oeuvre van de architecten Bijvoet en Holt.
- Vanwege de op betonkolommen gebouwde foyerzaal.
- Vanwege de openheid van vide in de hal.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de stedenbouwkundige ligging aan het verkeersplein.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de grote mate van gaafheid.

Naam Theater	Schouwburg
Huidige Gemeente	Tilburg
Objectcode	THED0021
Adres	Louis Bouwmeesterplein 1
Architect	Ir. B. Bijvoet, G.H.M. Holt
Bouwjaren	1959-1961
Huidige bestemming	Schouwburg

AFBEELDING 4.3

SCHOUWBURG TILBURG

Cultuurhistorische waarde

- Vanwege de voorbeeldfunctie voor de naoorlogse schouwburgen in Nederland.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als voorbeeld in het oeuvre van de architecten Bijvoet en Holt.
- Vanwege de combinatie van baksteen en glas.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de ligging in een naoorlogse stedenbouwkundige invulling in de stad.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege een hoge gaafheid.
- Vanwege de herkenbaarheid van de functie en de onderdelen van het object.

Zeldzaamheid:

- Vanwege de ronde vormen van het auditorium, de toren en het exterieur van de foyer.

AFBEELDING 4.4

STADSSCHOUWBURG EINDHOVEN

Naam Theater	Stadsschouwburg
Huidige Gemeente	Eindhoven
Objectcode	THED0008
Adres	Elzentlaan 50
Architect	Ir. C.G. Geenen, ir. L.R.T. Oskam, G.M. Geenen
Bouwjaren	1956-1964
Huidige bestemming	Schouwburg

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege materiaalgebruik en detaillering.
- Vanwege de hal met grote trappartijen, de foyer en de grote raampartijen.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de markante ligging aan een park.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de gaafheid.
- Vanwege de herkenbaarheid van de functie van het object.

BIJLAGE 1 LITERATUUR	43
BIJLAGE 2 AFBEELDINGEN	45
BIJLAGE 3 WAARDERINGSKRITERIA	46
BIJLAGE 4 OBJECTENLIJST EN PRESELECTIE	48
BIJLAGE 5 WEDEROPBOUW DATABANK	49

--	--

Bijlage 1 Literatuur

- Albach, Ben, *Duizend jaar toneel in Nederland*, Bussum 1965
- Architectuur uit Bouw.....* Rotterdam: Stichting Bouw, 1976
- Bergman, Gösta M., *Lighting in the Theatre*, New Jersey/ Stockholm 1977
- Boasson, Dorien, *Kijk uit, om je heen: de geschiedenis van de moderne architectuur in Nederland*, Den Haag 1988
- Boer, Hildebrand P. G. de, *Architect G. H. M. Holt (1904). Sociale woningbouw, kerken, theaters*, Amsterdam 1982
- Boer, J. W. de, *Rotterdam dynamische stad*, Amsterdam 1959
- Bosma, K. (red.), *Architectuur en stedenbouw in oorlogstijd. De wederopbouw van Middelburg*, Rotterdam 1988
- Bosma, K. en C. Wagenaar (red.), *Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland*, Rotterdam 1995
- Buch, Joseph, *Een eeuw Nederlandse architectuur 1880\ 1990*, Rotterdam 1993
- Dettingmeijer, Rob e.a., *Het Nieuwe Bouwen in Rotterdam 1920-1960* (cat. tent. Rotterdam), Delft 1982
- Durand, J. N. L., *Recueil et parallèle des édifices en tout genre, anciens et modernes, remarquables par leur beauté, par leur grandeur ou par leur singularité.....*, Liège: Avanzo 1842
- Erenstein, R. L., *Een theatergeschiedenis der Nederlanden: tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam 1996
- Fanelli, Giovanni, *Moderne architectuur in Nederland 1900-1940*, 's-Gravenhage 1978
- Forssman, E., *Karl Friedrich Schinkel. Bauwerke und Baugedanken*, München/ Zürich 1981
- Fröhlich, Martin, *Gottfried Semper*, Zürich/ München 1991
- Gaal, Rob van, *Een bolwerk voor de muzen. Vijftig jaar stadschouwburg Utrecht 1941-1991*, Utrecht 1991
- Gallet, Michel, *Claude-Nicolas Ledoux*, Paris 1980
- Gool, F. J. van, *Architectuur Algemene beschouwingen. Wonen in de lage landen*, Amsterdam/ Rotterdam 1957
- Griffiths, van Beek, *Theatermaken: complete handleiding voor spel en techniek*, Oxford/ Haarlem
- Gussmann, H., *Theatergebäude. Technik des Theaterbaus*, Berlin 1954
- Hellinga, Helma, "Noord Holland/ Den Helder, marinestad", Koos Bosma (red.), *Architectuur en stedenbouw in oorlogstijd. De wederopbouw van Middelburg*, Rotterdam 1988
- Ibelings, Hans, *De moderne jaren vijftig en zestig. De verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland*, Rotterdam 1996
- Ibelings, Hans, *Nederlandse Architectuur van de 20ste eeuw*, Rotterdam 1995
- Idsinga Ton, *Zonnestraal. Een nieuwe tijd lag in het verschiet. Geschiedenis van een sociaal en architectonisch monument*, Amsterdam 1986
- Instituut voor Theateronderzoek, *Regionaal theater, problemen, perspectieven. Verslag van een studiosprek*, Amsterdam 1982

Kellen ing, D. van der., *Internationale architectuur documentatie*, deel 1 en 2, Den Haag

Kranich, F. R., *Bühnentechnik der Gegenwart*, München/ Berlin 1929

Lootsma, Bart, *Cees Dam*, Rotterdam 1989

Maanen, Hans van, *Het Nederlands toneelbestel van 1945-1995*, Amsterdam 1997

Magirus, Heinrich, *Gottfried Sempers zweites Dresdner Hoftheater*, Wien/ Köln/ Graz 1985

Molema, Jan, ir. *J. Duiker*, Rotterdam 1989

Mourik, W. J. G. van, *Hervormde Kerkbouw na 1945*, 's- Gravenhage 1957

Nederlandse Architectuur: S. van Ravesteijn, Amsterdam/ Utrecht 1977

Ottenheim, K., *Philips Vingboons (1607-1678) Architect*, Zutphen 1989.

Peet, C.J. van der, en Guido Steenmeijer (red.), *De rijksbouwmeesters: twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995.

Schouwburgen; ter inleiding, De 8 en opbouw, 1941, p. 75-83.

Theater ten toon. Overzicht van theaterarchitectuur in Nederland, Helmond: Gemeentemuseum Helmond, 1983

Theaterstudie van architect H. Mastenbroek, De 8 en opbouw, 1936, p.271-279.

Pevsner, N., *A History of Building Types*, Princeton 1997

Wijdeveld, E., *De Nederlandse Standaard, Theaterarchitectuur tijdens de wederopbouw*, Utrecht 2001.

Mededelingen Onderwijs Kunst en Wetenschappen

OVERIGE BRONNEN

Diverse internetsites van schouwburgen, archieven van enkele regionale kranten en enkele websites van schouwburg gerelateerde organisaties. Zoals de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (www.vscd.nl) en het Theaterinstituut in Amsterdam (www.tin.nl).

TIJDSCHRIFTEN

De 8 en Opbouw

Baksteen

Bouw

Bouwkundig Weekblad

Forum

Katholiek Bouwblad

Bijlage 2 Afbeeldingen

Foto's: auteur en RDMZ, met uitzondering van:

2.1: www.andreas-praefcke.de
 2.2: www.unf.edu (dec 2004)
 2.3: Theodor Kraus, *Propyläen Kunstgeschichte. Das Romische Weltreich*, Berlijn 1967
 2.4: www.premier.net/~Italy/veneto2.htm (dec 2004)
 2.5: www.hudsonshakespeare.org/globe_theater.htm (dec 2004)
 2.6 en 2.7: www.tin.nl (dec 2004)
 2.8, 2.9, 2.10, 2.13 en 2.15: N. Pevsner, *A History of Building Types*, Princeton 1997
 2.11: www.vinoreisen.de/bordeauxoperwein.html (dec 2004)
 2.12: www.oldprints.co.uk (dec 2004)
 2.14: *De 8 en Opbouw*, nov. 6 1941
 2.16: Heinrich Magirius, *Gottfried Sempers zweites Dresdner Hoftheater*, Wien/ Köln/ Graz 1985
 2.17, 2.18 en 2.23: *Theater ten toon. Overzicht van theaterarchitectuur in Nederland*, Helmond, 1983
 2.19 en 2.25: W. Szambien, *Schinkel*, Parijs 1989
 2.20 en 2.21: Erik Forssman, *K. F. Schinkel. Bauwerke und Baugedanke*, München 1981
 2.22: www.vanhoogevervest.nl/ (dec 2004)
 2.24: Rudolf Zeitler, *Propyläen Kunstgeschichte. Die Kunst des 19. Jahrhunderts*, Berlijn 1966
 3.1, 3.2, 3.3, 3.5, 3.11 en 3.25: *Bouwkundig Weekblad*, 1961
 3.4, 3.7, 3.8, 3.13, 3.14 en 3.21: *Katholiek Bouwblad*, 1965
 3.6, 3.12, 3.19 en 4.2: *Bouw*, 1955 I

3.9, 3.16, 3.17, 3.18 en 3.20: *Bouw*, 1966

3.22: *Bouw*, 1952

3.28: *Bouw*, nr. 5 mei 2004

4.1: www.qoop.nl (dec 2004)

Bijlage 3 Waarderingscriteria

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

- belang van de schouwburg als bijzondere uitdrukking van een culturele, sociaal-maatschappelijke en/of geestelijke ontwikkeling [...in casu ontwikkelingen in de naoorlogse theaterwereld];
- belang van de schouwburg als bijzondere uitdrukking van een beleidsmatige en/of bestuurlijke ontwikkeling [...in casu ontwikkelingen, nu de regelgeving t.a.v. bouw en ruimtelijke ordening];
- belang van de schouwburg wegens innovatieve waarde of pionierskarakter als bijzondere uitdrukking van een technische en/of typologische ontwikkeling [...gebruik van materialen, nieuwe plattegrondvormen, licht- en geluidstechniek].

ARCHITECTUUR- EN KUNSTHISTORISCHE WAARDEN

- bijzonder belang van de schouwburg voor de geschiedenis van de architectuur [... in casu een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, uitdrukking van de ontwikkeling in de naoorlogse schouwburgarchitectuur];
- bijzonder belang van de schouwburg voor het oeuvre van een architect;
- belang van de schouwburg wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp [...zoals gave verhoudingen, zorgvuldige detaillering, gevarieerd kleur- en materiaalgebruik];
- belang van de schouwburg wegens bijzonder(e) materiaalgebruik, detaillering, constructiewijze en/of ornamentiek;
- belang van de schouwburg wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen);
- bijzondere betekenis van de schouwburg wegens de in, aan of bij de schouwburg toegepaste kunstwerken [...in casu speciaal voor de schouwburg ontworpen kunstwerken, kunstwerken uit de bouwtijd, gesamt-kunstwerk].

STEDENBOUWKUNDIGE EN ENSEMBLEWAARDEN

- betekenis van de schouwburg als essentieel onderdeel van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van nationaal belang is [...in casu een complex, buurt, wijk of dorp met een belangrijk stedenbouwkundig concept];
- bijzondere betekenis van de schouwburg wegens de markante situering verbonden met de ontwikkeling / uitbreiding van een stad dorp of wijk [...in casu de samenhang in functie, schaal en verschijningsvorm met andere bebouwing, rol in de opzet van de wijk];
- bijzondere betekenis van de schouwburg wegens de wijze van verkaveling, inrichting van de openbare ruimte en/of specifieke functies en/of de

historisch- ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en/of water [...in casu positionering in groen, parkeergelegenheid];

- bijzondere betekenis van de schouwburg voor het aanzien van een stad, dorp of wijk [...in casu een beeldbepalende landmark of markant oriëntatiepunt].

GAAFHEID/ HERKENBAARHEID

- belang van de schouwburg wegens de architectonische gaafheid van ex- en/of interieur [...en de herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept];
- belang van de schouwburg in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke omgeving [...voorzieningencentrum of –strook, plantsoen, park of woonbuurt].

ZELDZAAMHEID

- belang van de schouwburg wegens architectuurhistorische, bouwtechnische, typologische en/of stedenbouwkundige en/of functionele zeldzaamheid en/ of ornamentiek.

Bijlage 4 Objectenlijst en preselectie

De voorgeselecteerde schouwburgen (preselectie) zijn in deze lijst gearceerd.
N.B. Deze lijst heeft géén juridische status.

Objectcode	Naam	Plaats	Straat	Nr.
THED0001	De Kleine Komedie	Amsterdam	Amstel	56
THED0002	Marcanti	Amsterdam	Jan van Galenstraat	6
THED0003	Orpheus	Apeldoorn	Churchillplein	1
THED0004	Rembrandt-theater	Arnhem	Velperplein	10
THED0005	Stadsschouwburg	Cuijk	Grotestraat	62
THED0006	De Kampanje	Den Helder	Bernhardplein	10
THED0007		Deventer	Grote Kerkhof	1
THEE0003	Amphion	Doetinchem	Schouwburgplein	1
THED0008	Stadsschouwburg Eindhoven	Eindhoven	Elzentlaan	50
THED0009	't Voorhuys	Emmeloord	De Deel	20
THED0010	Twentse schouwburg	Enschede	Langestraat	49
THED0011	De Nieuwe Doelen	Gorinchem	Haarstraat	64
THED0012	Theater Heerlen	Heerlen	Burg. Van Grunsvenplein	145
THED0013		Leerdam		
THEE0001	Staargebouw	Maastricht	H. van Veldekeplein	
THED0014	Stadsschouwburg Middelburg	Middelburg	Molenwater	99
THED0016	Stadsschouwburg Nijmegen	Nijmegen	Keizer Karelplein	32 h
THEE0002	Ledeltheater	Oostburg	Ledelplein	17
THED0017	Theater Zuidplein	Rotterdam	Zuidplein	60- 64
THED0020	Cultureel Centrum	Sittard	Wilhelminastraat	
THED0021	Schouwburg en Concertzaal Tilburg	Tilburg	Louis Bouwmeesterplein	1
THED0022	Stadsschouwburg	Utrecht	Lucasbolwerk	24
THEE0004	Stadsgehoorzaal	Vlaardingen	Schiedamseweg	51
THED0023	Junushoff	Wageningen	Plantsoen	3

Objectcode	Naam	Plaats	Straat	Nr.
THED0024	Odeon	Zwolle	Blijmarkt	25

Bijlage 5 Wederopbouw Databank

STRUCTUUR EN INHOUD DATABANK

Om de objectgegevens die uit de categoriale studies worden verkregen te ordenen, is de ‘Wederopbouw Databank RDMZ 1940-1965’ (WOP) ontwikkeld door de afdeling informatiemanagement van de RDMZ. Hierin worden alle onderzochte wederopbouwobjecten ingevoerd. De databank is tot stand gekomen op basis van het Programma van Eisen (20 december 2001) dat door het Projectteam Wederopbouw is geformuleerd in het kader van de pilotprojecten voor scholen, kerken en raadhuisen. De databank dient een tweeledig doel: ten eerste is het een hulpmiddel met zoekfuncties voor het categoriaal onderzoek naar diverse objecten, ten tweede vormt het een toekomstige informatiebron voor medewerkers van de RDMZ en externe gebruikers.

AFBEELDING A
HET STARTSCHERM VAN DE
WEDEROPBOUW DATABANK

In de databank zijn zowel feitelijke gegevens opgenomen (naam, adres, gebouwcategorie, architecten, bronvermelding, etc.) als analytische gegevens (bouwstijlen, bouwtypen, preselectie). Ieder object in de databank heeft een unieke objectcode. De gegevens van het object zijn vastgelegd in acht tabbladen.

Om een selectie van objecten uit de databank te maken, kan gebruik worden gemaakt van de zoekfunctie van de databank (met name de optie ‘gecombineerd zoeken’). Omdat digitaal beeldmateriaal nog grotendeels ontbreekt vanwege het uitstellen van het veldwerk, kan de databank niet het arbeidsintensieve handwerk van het selecteren op basis van de niet-gedigitaliseerde bronnen vervangen.

De databank is (in dit stadium van het project) bedoeld als een dynamisch instrument. Gegevens die uit een eerste literatuuronderzoek niet naar boven kwamen, zijn later aangevuld. De ervaringen die de interne en externe onderzoekers in de categoriale pilotstudies met het gebruik van de databank hebben opgedaan, zijn samengebracht, besproken en doorgekoppeld naar de afdeling Informatiemanagement van de RDMZ, die deze hebben verwerkt. De ‘bewerken objecten’-modus zal hieronder worden beschreven: deze is in dit stadium van het onderzoek de belangrijkste functie van de WOP databank. Per tabblad wordt aangegeven welke gegevens waar moeten worden ingevoerd. Daarbij worden alleen de niet voor de hand liggende velden uitgebreid behandeld²⁹.

²⁹ Hier is de opbouw van het rapport *Scholen* (PLEK, 2002) als uitgangspunt genomen.

AFBEELDING B
HET TABBLAD 'OBJECT'

TABBLAD 'OBJECT'

Op het tabblad 'Object' worden de unieke objectcode³⁰, de naam van het gebouw, de adresgegevens, de gebouwcategorie en de huidige functie van het object vermeld. Het veld 'opmerkingen' is hier alleen bedoeld voor zeer essentiële identificatiegegevens, zoals een tweede naam van het gebouw, een verwijzing naar een duidelijk verwant object of een belangrijke straatnaamwijziging. Het veld 'onderdeel van een complex' dient te worden ingevuld wanneer het gebouw deel uitmaakt van een groter geheel.

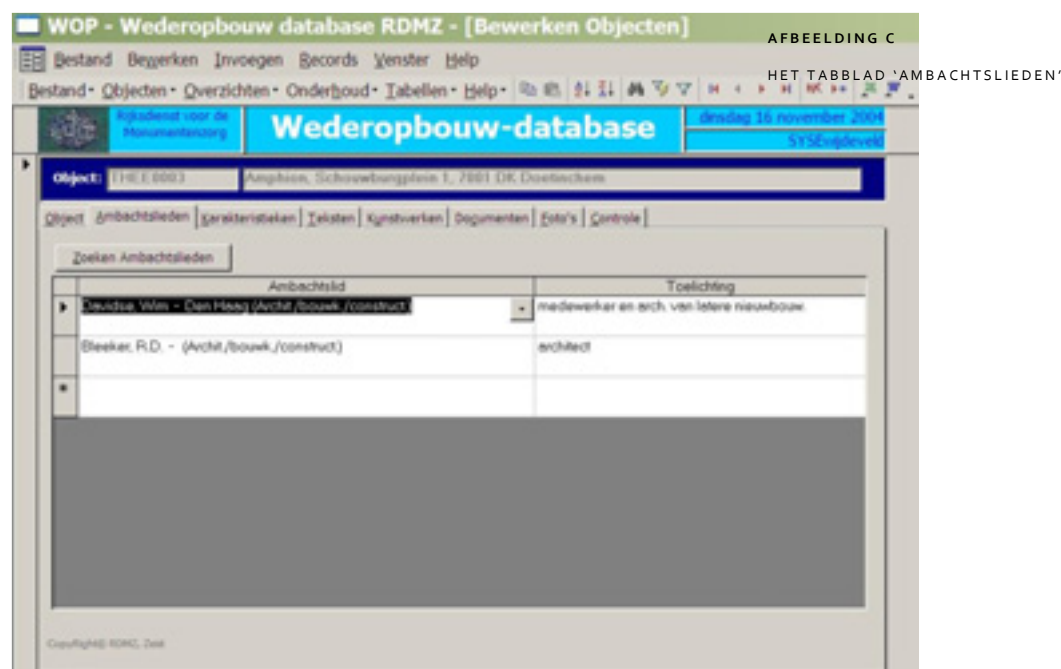
De velden in het kader 'locatie' bevatten de huidige adresgegevens van het object. Wanneer de verrekijkerbutton wordt aangeklikt, opent zich een nieuw scherm waarin de plaatsnaam van het object kan worden aangegeven. Bij het selecteren van de plaatsnaam worden automatisch ook de juiste provincie- en gemeentenaam in de betreffende velden geladen³¹. Wanneer er meerdere adressen bij een object horen, kan een tweede (of derde) adres in het veld 'locatie' worden opgenomen, echter met de toevoeging van het teken ~ (dus bijvoorbeeld '~Dorpsstraat 4') om zoekacties in een later stadium te vergemakkelijken.

Bij het invoeren van de basisgegevens doet zich regelmatig het probleem voor dat het adres of de locatie in de bronnen niet (of gedeeltelijk) vermeld wordt. Daarnaast is in veel gevallen onbekend wat de huidige functie van het gebouw is, en of het nog (in zijn geheel) bestaat. Ook het ter plaatse lokaliseren van objecten kan lastig zijn, wanneer gegevens gedateerd of onvolledig zijn.

³⁰ Een objectcode bestaat uit de eerste drie letters van de gebouwcategorie, gevolgd door de eerste letter van de voornaam van de persoon die het record heeft aangemaakt, en daarachter een serie van vier getallen.

³¹ In dit veld hangt de VUGA- lijst (de Elsevier Databank Overheid) die ieder jaar wordt vernieuwd. Deze bevat alle geactualiseerde gemeentelijke gegevens.

Voor het aanvullen van dit soort basale gegevens kan voor bepaalde te onderzoeken categorieën internet een goede hulp zijn.

TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Op dit tabblad worden de betrokken ambachtslieden vastgelegd. De lijst van ambachtslieden is gebaseerd op de tabel uit de Objecten Databank van de RDMZ (ODB) waarin alle rijksmonumenten digitaal zijn opgeslagen. Hoewel het mogelijk is om hier ook namen van aannemers, constructeurs en opdrachtgevers in te voeren, is ervoor gekozen slechts de projectarchitect en de naam van een eventueel architectenbureau, de tuinarchitect en/of interieurarchitect vast te leggen. Deze beslissing is genomen op basis van de afweging welke waarde dergelijke gegevens aan het onderzoek toevoegen tegenover de hoeveelheid tijd die het kost om een nieuwe naam in te voeren. Bij het vastleggen van de naam van een ambachtslid moet eerst worden gekeken of deze reeds in de tabel (waarin momenteel bijna 7.000 records zijn opgeslagen) voorkomt³². De onderzoekers proberen zoveel mogelijk te voorkomen namen dubbel in te voeren.

³² Probleem hierbij is dat een bepaalde naam veelal meerdere keren in de lijst genoemd wordt (met en zonder al dan niet volledige initialen, als individu, als bureau, als een ander soort ambachtslid en daarnaast geregeld nog op verschillende schrijfwijzen – zo staat architect Dudok in totaal negen keer in de tabel). Ook doet het probleem zich voor dat de benaming van een en dezelfde persoon in verschillende publicaties afwijkt (soms wordt het architectenbureau genoemd, en soms één van de architecten). Het ontbreken van een eenduidige lijst van ambachtslieden maakt het lastig om een overzicht te maken van alle raadhuizen van één architect of architectenbureau. Om deze kwestie op te lossen zal de tabel met ambachtslieden moeten worden opgeschoond. Aangezien in deze fase van het onderzoek door zowel de interne als de externe onderzoekers van het Projectteam Wederopbouw nog zeer regelmatig namen worden toegevoegd, is besloten deze (zeer tijdrovende) klus uit te stellen tot een later moment.

AFBEELDING D

HET TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Het tabblad 'Karakteristieken' is een vrij complex blad dat voornamelijk analytische gegevens bevat: de bouwstijl, het bouwtype (hoofdcategorie, subcategorie en bouwtype) en de bouwperiode(n).

Bouwstijlen

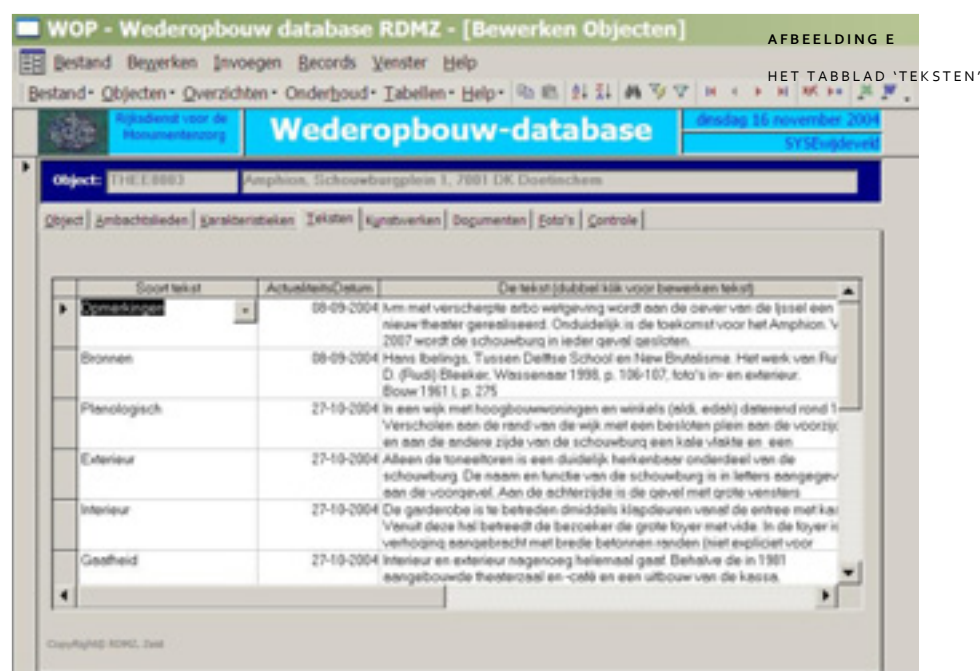
Voor wat betreft de toekenning van stijlbenamingen (het eerste onderdeel op dit tabblad) is gepoogd hoofdzakelijk een indeling te maken in vier termen, te weten: 'traditionalisme', 'shake-hands', 'naoorlogs modernisme' en 'n.v.t.'. Aangezien de architectuur uit de wederopbouwperiode zich niet altijd even duidelijk in bouwstijlen laat indelen, moet aan dit onderdeel niet teveel waarde gehecht worden. Meer dient dit onderdeel als een toelichting op de toegepaste 'vormgeving' te worden gezien, waar digitale foto's in de databank (nog) ontbreken. Bij niet te beoordelen gevallen is ervoor gekozen om de term 'n.v.t.' in te voeren. In het toelichtingveld van de stijlen zijn opmerkingen ten aanzien van de constructiewijze en andere technische kenmerken geplaatst.

Bouwtypen

Een indeling op bouwtypen kan op verschillende niveaus worden gemaakt. Voor de categorie scholen moet dan bijvoorbeeld worden gedacht aan een typologisch onderscheid in gangscholen of halscholen en in het geval van de kerken kan worden ingedeeld op bijvoorbeeld zaalkerken en basilieken. Voor bepaalde categorieën is deze indeling echter niet aan de orde. Voor deze categorieën is deze nadere typering dus niet ingevuld.

Bouwperiodes

Onder het laatste deel van dit tabblad wordt vastgelegd van en tot welk jaar een bepaalde bouwactiviteit (ontwerp, oorspronkelijk bouwjaar, verbouw, restauratie en/of sloop) heeft plaatsgevonden. In het toelichtingveld wordt opgenomen wat wanneer tot stand is gekomen. In die gevallen waar het oorspronkelijke bouwjaar van een object niet staat vermeld in het tijdschrift is de jaargang van het tijdschrift als bouwjaar (zowel van als tot) gehanteerd met de toevoeging 'circa', omdat dit in ieder geval een indicatie geeft van de bouwperiode.

TABBLAD 'TEKSTEN'

Op het tabblad 'Teksten' kunnen in de kolom 'Soort tekst' verschillende velden worden geopend. Wanneer een bepaalde soort tekst wordt aangeemaakt, moet het veld 'Actualiteitsdatum' worden aangeklikt om de dag vast te leggen waarop dit veld is geopend.

Per veld kunnen relevante gegevens ingevoerd worden.

Bronnen

Hier worden literatuurverwijzingen ingevoerd (volgens de standaard notatiemethode van artikelen en boeken), met daarbij per titel aangegeven of er situatieschetsen, foto's, plattegronden, aanzichten of doorsneden bij de tekst gevoegd zijn.

Planologisch

Hier wordt de stedenbouwkundige ligging van het object, de eventueel relevante aanleg van de groenstructuur en andere planologische bijzonderheden geregistreerd.

Exterieur

Hier kan achtereenvolgens het materiaalgebruik, de kleur, de constructie, de vorm van het grondplan en de gevelstructuur van het object worden vastgelegd.

Interieur

In dit veld worden de structuur en ligging van de ruimten t.o.v. elkaar, de inrichting van de meest waardevolle ruimten en eventuele bijzonderheden (onroerende zaken, decoratieve afwerking) opgenomen.

Opmerkingen

In dit veld kan worden aangegeven welke waarderingscriteria evident van toepassing zijn op het betreffende object. Ook wordt hier ingevoerd wanneer, met wie en waarover is gesproken, gecorrespondeerd of anderszins contact heeft plaatsgevonden m.b.t. het object. Daarnaast wordt hier vastgelegd of er eventueel een foto-opdracht is uitgeschreven (met datum, opdrachtnummer en naam van opdrachtgever).

Gaafheid

Hier worden de gegevens omtrent verbouw, wijzigingen en sloop ingevoerd.

Bouwkundige staat

Aangezien veldwerk pas in een later stadium plaats zal vinden, kan dit veld nog niet altijd worden ingevuld. Wanneer een object wel is bezocht, kan worden volstaan met een korte notitie (visueel goed / slecht, eventueel met een kleine toelichting).

Redengevend

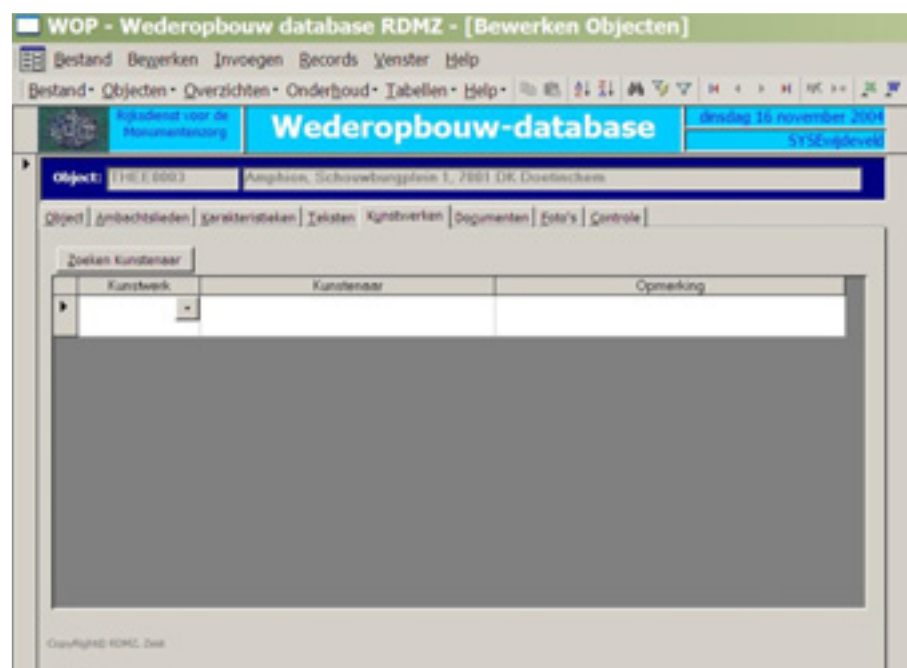
Dit veld wordt in deze fase van het onderzoek nog niet ingevoerd, aangezien een redengevende omschrijving pas wordt opgesteld wanneer sprake is van (voorlopige) selectie tot rijksmonument.

Bijzonderheden

Hier kunnen eventueel zaken worden vastgelegd die niet in bovenstaande velden kunnen worden ondergebracht.

AFBEELDING F

HET TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

Op het tabblad 'Kunstwerken' zijn in een vaste tabel verschillende soorten (voor de wederopbouwperiode) specifieke kunstwerken genoemd zoals glas-in-beton en sgraffito, die onderdeel zijn van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw. Onder 'kunstenaar' wordt de naam van de maker ingevoerd (ook hiervoor bestaat een vaste tabel waaraan namen kunnen worden toegevoegd, zie onder tabblad 'Ambachtslieden'). In de laatste kolom (opmerking) wordt in het kort en globaal - indien bekend - de voorstelling (naam), het materiaalgebruik, de plaats van het kunstwerk in, aan of bij het gebouw en eventuele andere opmerkingen vastgelegd.

Bij het invoeren van kunstenaars is op kleinere schaal sprake van dezelfde problematiek als bij het tabblad 'ambachtslieden'.

TABBLAD 'DOCUMENTEN'

Op dit tabblad kunnen tekstuele bestanden aan een object gekoppeld worden. Per gebruiker is een vaste directory aanmaakt waarin deze bestanden kunnen worden opgeslagen. Wanneer op het tabblad 'Documenten' een bestand wordt geselecteerd en op de button 'Toon Document' wordt geklikt, opent het bestand in het bijbehorende programma.

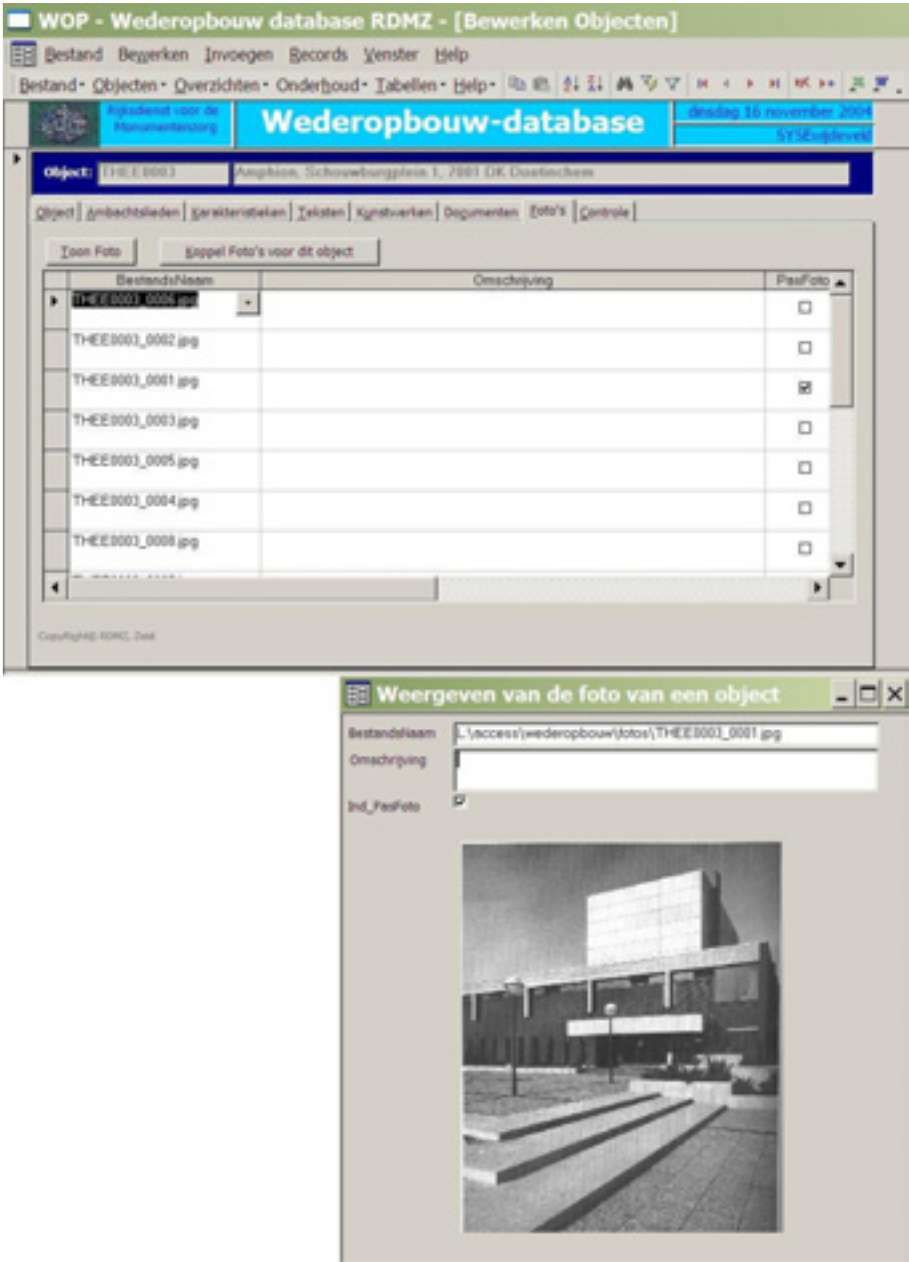
TABBLAD 'FOTO'S'

Op het tabblad 'Foto's' kunnen afbeeldingen aan het record gekoppeld worden. Met het vakje 'pasfoto' wordt aangegeven welke foto het meest karakteristiek het object weergeeft. Het programma 'Hernummer Foto's' in het menu 'Bestand' kan grotere groepen afbeeldingen tegelijkertijd omnummeren: de afbeeldingen in de databank krijgen zo als naam de code van het object waaraan deze gekoppeld zijn, gevolgd door underscore (_) en een serie van vier cijfers, die het bestand uniek maken.

TABBLAD 'CONTROLE'

Het tabblad 'Controle' geeft automatisch aan welke velden van het record nog niet (afdoende) zijn ingevoerd.

AFBEELDING G
HET TABBLAD 'FOTO'S'

Colofon

Auteur Eva Wijdeveld
Uitgave Rijksdienst voor
de Monumentenzorg,
Zeist 2005
Basisontwerp B@seline,
Utrecht